

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”

**РАЗВІЦЦЁ ТВОРЧЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ВУЧНЯЎ
З вопыту работы філіяла кафедры літаратуры**

ВЫПУСК 1

Пад рэдакцыяй В.В. Лапацінскай

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2017*

УДК 371.38:37.036(082)

ББК 74.268.3-278я431

P17

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 3 ад 28.02.2017 г.

Складальнік: дацэнт кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук **В.І. Русілка**

Пад рэдакцыяй *В.В. Лапацінскай*

Р э ц е н з е н т ы :

дацэнт кафедры педагогікі ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат педагогічных навук *Р.У. Загарулька*;
дацэнт кафедры сацыяльна-педагагічных дысцыплін УА “ВДТУ”,
кандыдат філалагічных навук *В.І. Уткевіч*

Развіццё творчых здольнасцей вучняў: 3 вопыту работы
P17 **філіяла кафедры літаратуры / склад. В.І. Русілка ; пад рэд.**
В.В. Лапацінскай. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017. –
Вып. 1. – 56 с.

У дапаможніку, які абагульняе вопыт сумеснай працы філіяла кафедры літаратуры УА “ВДУ імя П.М. Машэрава” і ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска” па развіцці творчых здольнасцей вучняў, змешчаны тэарэтыка-метадалагічныя і метадычныя артыкулы вядучых навукоўцаў-метадыстаў, практычныя распрацоўкі з вопыту работы настаўнікаў і студэнтаў у школе, фрагменты творчых прац вучняў. Выданне разлічана на выкладчыкаў метадыкі літаратуры, настаўнікаў-філолагаў, навучэнцаў сярэдніх спецыяльных і вышэйшых устаноў.

УДК 371.38:37.036(082)

ББК 74.268.3-278я431

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017

УВОДЗІНЫ

У дадзеным выданні абагульняецца вопыт сумеснай педагагічнай дзейнасці філіяла кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава і ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска” па развіцці творчых здольнасцей вучняў. Гэтая работа мае пэўныя традыцыі, бо філіял кафедры літаратуры ўзнік пасля рэарганізацыі вучэбна-навукова-кансультацыйнага цэнтра “Беларуская філалогія”, на базе якога выконвалася навуковая тэма “Развіццё творчых здольнасцей вучняў у вучэбна-выхаваўчай дзейнасці па беларускай мове і літаратуры”. У межах выканання тэмы былі распрацаваны, апублікаваны і ўкаранены ў школьную практыку шматлікія вучэбныя і вучэбна-метадычныя дапаможнікі па беларускай мове і літаратуры з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (у тым ліку і падручнік М.А. Лазарука, В.І. Русілкі, І.М. Слесаравай “Беларуская літаратура. 8 клас”, вучэбна-метадычны дапаможнік да яго “Беларуская літаратура ў 8 класе”, вучэбна-метадычны комплекс В.І. Русілкі для факультатыва “Незвычайнае літаратуразнаўства: вывучэнне твора ў яго родавай і жанравай спецыфіцы”, зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю “Беларуская літаратура: 5–9 класы”), апрабавана і паспяхова абаронена дысертацыя на прысваенне навуковай ступені кандыдата педагагічных навук С.В. Мартынкевіч па тэме “Методыка фарміравання базавых ведаў і ўменняў камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў у працэсе навучання беларускай мове”.

Настаўнікі школы актыўна выкарыстоўваюць у практыцы работы падручнік Л.І. Шаўцовай “Методыка выкладання рускай літаратуры”, вучэбна-метадычны комплекс Н.В. Галубовіч для факультатыва “Руская літаратура як мастацкі летапіс чалавека. 8 кл.”, якія распрацаваны выкладчыкамі кафедры.

На базе ВНКЦ, а зараз філіяла кафедры літаратуры вялася і вядзецца вялікая і разнастайная праца па заахвочванні вучняў да ўласнай літаратурнай творчасці: сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі і гарадскімі ўстановамі адукацыі праводзяцца літаратурныя конкурсы і конкурсы чытальнікаў, на якіх навучэнцы ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска” традыцыйна паказваюць добрыя вынікі, пастаянна арганізуюцца сустрэчы з пісьменнікамі Віцебшчыны, праводзяцца літаратурныя майстар-класы і віктарыны, працуе факультатыў для літаратурна адораных вучняў школ Кастрычніцкага раёна. Педагогі СШ № 4 актыўна ўкараняюць у практыку матэрыялы лепшых курсавых і дыпломных прац студэнтаў ВДУ, выкананых на базе філіяла.

Дапаможнік змяшчае тэарэтыка-метадалагічныя і метадычныя артыкулы вядучых навукоўцаў-метадыстаў ВДУ імя П.М. Машэрава, практычныя распрацоўкі з вопыту работы настаўнікаў і студэнтаў у школе, фрагменты творчых прац вучняў. Выданне разлічана на выкладчыкаў методыкі літаратуры, настаўнікаў-філолагаў, навучэнцаў сярэдніх спецыяльных і вышэйшых устаноў.

ЦЕННОСТНООРИЕНТИРОВАННЫЕ СЦЕНАРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И ИХ РОЛЬ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ

Современные тенденции развития образования ставят перед учителями новые задачи, соответствующие не только направлениям развития языкознания, но и призванные удовлетворять потребности нового поколения. Согласно Концепции учебного предмета «Русский язык», обучение русскому языку в школах Республики Беларусь должно предоставить, «с одной стороны, достаточно высокий уровень знаний по предмету, а с другой стороны, научить учащихся умелому, коммуникативно целесообразному речевому общению в различных сферах жизнедеятельности [3, с. 2]. Последняя цель предполагает обеспечение учащимся знаний об окружающем мире и формирование умений создавать самостоятельные связные высказывания различных стилей, типов и жанров речи; приобщение учащихся к искусству слова, развитие у них художественного мышления и эстетических чувств, читательской и речевой культуры, формирование нравственно-эстетических ориентаций личности, а также формирование речевой культуры учащихся на основе освоения языка как системы сохранения и передачи культурных ценностей, как средства постижения русской, национальной культуры в контексте общемировой [2]. Кроме того, общее среднее образование в Республике Беларусь имеет «культуросообразную направленность» [3, с. 2], которая закреплена в общепедагогических целях образовательного стандарта «Общее среднее образование. Основные нормативы и требования» и предполагает «формирование высокообразованной духовно-нравственной личности гражданина Республики Беларусь – носителя ценностей национальной и мировой культуры» [там же, с. 2].

Говоря о ценностях, которые формируются в семье, мы предлагаем использовать такой вид работы, как **ценностная характеристика текста**. Данный вид работы предполагает технологию работы с текстом, предусматривающую понимание, интерпретацию, оценивание текста с точки зрения общечеловеческой и национальной системы ценностей. Здесь важно, чтобы обучающиеся научились правильно искать нужную информацию, понимали назначение языковых средств, могли преобразовывать, интерпретировать и оценивать информацию. В качестве методического инструмента при организации работы на уроках русского языка по характеристике текста с позиций, представленных в системе ценностей, предлагается:

- 1) определение темы, проблемы, авторской позиции;
- 2) характеристика языка. Такая характеристика, по мнению А.Д. Дейкиной, в процессе обучения в школе рассматривается как «вид учебной деятельности, который предусматривает анализ особенностей языка в целом и национальную специфику его сторон» [1, с. 9].

При таком сценарии интересно проследить национальную специфику языковой стороны текста. Для этого необходимо обозначить лексику с национально-культурной коннотацией, диалектизмы, фонетические особенности, использование фразеологизмов и т.д., то есть все языковые маркеры, связанные с лингвокультурологической характеристикой.

- 3) отбор фактов для понимания ценностного аспекта авторской позиции.

Для того чтобы ученик смог сориентироваться в обозначенных в тексте социальных и духовно-нравственных проблемах, ему необходимо:

а) определить ключевые слова, которые впоследствии подвергнуть социокультурному комментированию;

б) отметить и составить ряды выразительных средств языка, которые помогут составить устные или письменные высказывания в определенном типе, стиле или жанре речи;

в) расширить ключевые слова-указатели до ассоциаций и объяснить, как нравственные позиции, выявленные в процессе работы над текстом, сочетаются (ориентируют) школьника в его познании социальной действительности и собственной позиции;

г) написание небольших сочинений в жанре ценностной характеристики текста (80–100 слов).

На подготовительном этапе обучения учащихся составлению ценностной характеристики текста можно использовать ряд заданий.

Текст 1

Похристосуетса-разговееетса, помолитса и во храме Божиим, и у себя в хате деревенский люд, примет и причт церковный, и богоносцев с иконами, вдосталь наслушается красного пасхального звона – встретит праздничек Христов честь честью, по-праздничному – по-веселому. Светло, радостно у него на душе, светло-радостно и кругом – куда ни глянет. И как-то легче дышится ему, и как-то звонче поются песни-веснянки, и как-то вольнее слетают с языка красные речи крылатые.

А навстречу Светлому празднику меньшая сестра Святой недели – Радоницкая-Фомина – идет в народную Русь со своими цветистыми сказаньями, со своими особыми поверьями, со своими самобытными обычаями.

Задание к первому тексту:

А какие обряды совершаются в вашей семье, между родственниками? Например, широко используется пасхальный обряд Христосования. Прочитайте отрывок из книги Апполона Коринфского «Народная Русь», в котором собраны сказания, поверья, обычаи и пословицы (кстати, первое издание было в 1901 году). Какие ценности народа описаны в нем?

Поговорите со старшим поколением вашей семьи. Почему в ней чтят опыт предков? Опишите один из чтимых обрядов, используя художественные приложения и разные способы их пунктуационного оформления.

Текст 2

Каждое явление природы и жизни запечатлевается в ней со всею своей полнотою и самобытностью – и не только запечатлевается, но и обогащает эту восприимчивую душу чистым золотом веры в свет и тепло бытия и в победу их над тьмою и холодом жизни. Зеркало души народной – его не страшась смерти слово, выкованное могучим молотом творческого воображения на несокрушимой наковальне многовековой мудрости, – отразило в своих бездонных глубинах все, чем живет и дышит, все, что видит и чувствует, все, над чем печалится и чему радуется эта беспомощная в своем стихийном могуществе, эта могучая в своей детской беспомощности душа. Слово-сказание и слово-предание орошающего трудовым потом грудь Матери Сырой Земли богатыря-пахаря, черпающего в бесконечной преемственности поколений великую мощь, не обошло и взглядов народа на зарумяненные раннюю зорькой земного бытия детские годы, со всеми их запечатлевающимися до гробовой доски радостями и мелкими-преходящими невзгодами. Ведет оно об ясном утре жизни человеческой свой особый цветистый сказ [А. Коринфский].

Задания ко второму тексту:

1. Познакомьтесь с еще одним текстом из замечательного труда А. Коринфского. Этот текст о детстве, о той поре, когда много солнечного света, когда деревья кажутся большими, когда мама жива и она добрая и красивая, когда бабушкины сказки и сама бабуля – мудрая, когда... Давайте прочитаем этот текст и составим план по нему. А всегда ли у всех детство безоблачное? Запишите названия героев литературных произведений (и сами произведения), произведения изобразительного искусства, названия игрушек, в которых изображен мир детства. А теперь давайте составим подробный план для сочинения «Мир счастливого детства» / «Детство в народном представлении и художественном изображении».

2. Сравните тексты. Как реализуются признаки повествования, описания или рассуждения в данных фрагментах?

Фрагмент 1

Молодость – вся жизнь

Когда я учился в школе, а потом в университете, мне казалось, что моя взрослая жизнь будет в какой-то совершенно иной обстановке, как бы в ином мире, и меня будут окружать совсем другие люди. От настоящего не останется ничего. А на самом деле оказалось все иначе.

Мои сверстники остались со мной. Не все, конечно, многих унесла смерть. И все же друзья моей молодости оказались самыми верными, всегдашними. Круг знакомых возрос необычайно, но настоящие друзья – старые.

Подлинные друзья приобретаются в молодости. Молодость – время сближений. Об этом следует помнить и друзей беречь: настоящая дружба очень помогает и в горе и в радости. Ведь в радости тоже нужна помощь, чтобы ощутить счастье о глубины души, ощутить и поделиться им. Неразделенная радость – не радость. Человека портит счастье, если он переживает его один. Когда же наступит пора несчастий, пора утрат, опять-таки нельзя быть одному. Горе человеку, если он один.

Поэтому берегите молодость до глубокой старости. Цените все хорошее, что приобрели в молодые годы, не растрачивайте богатств молодости. Ничего из приобретенного в молодости не проходит бесследно. Привычки, воспитанные в молодости, сохраняются на всю жизнь. Навыки в труде – тоже. Привык к работе – работа вечно будет доставлять радость. А это очень важно для человеческого счастья: нет несчастнее человека ленивого, вечно избегающего труда, усилий... Хорошие навыки молодости облегчат жизнь, дурные – усложнят ее и затруднят.

И еще. Есть русская пословица: «Береги честь смолоду». В памяти остаются все поступки, совершенные в молодости. Хорошие будут радовать, дурные не давать спать (Д. Лихачев).

Фрагмент 2

Молодость и старость

Молодость и старость – два рубежа сознательной, вышедшей из оболочки детства жизни человеческой. Перед первую – мир счастливого неведения, отовсюду окаймленный утренней зарей существования, окрашивающей весь кругозор... в розовый и радужный цвета; за вторую – мир неведомого.

«Два века не изживешь, две молодости не перейдешь», – говорится в народной Руси, взвизгивающей в далекие дали минувшего и грядущего с одинаковым спокойствием убеленного тысячелетними сединами мудреца: «Коротать молодость – не видать старости». Молодость слывет в народе «золотой порою» и является олицетворением удали-воли; старость представляется его мысленному проникновенному взору годиною мудрости и правды. «Чем старше – тем правее, чем моложе – тем дороже», – гласит об этом крылатое народное слово. «Молодой работает, старый – ум дает; молодой на

службу, старый – на совет». Завзятые краснословы без смешливости – ни на шаг. «Стар да мал – дважды глуп», – зачастую готовы обмолвиться они; «Старый – что малый, а малый – что глупый», «Седина в бороду, бес – в ребро!» и так далее. Но им всегда найдется отповедь из уст рассудительных – «благочестивых» людей, глубже смотрящих на жизнь и ее сменяющиеся одно за другим явления. «Не смейся над старым, и сам стар будешь» – укоризненно молвят они, останавливая говоруну, ради красного словца не щадящих матери–отца: «Молодость – не грех, старость – не смех», «Старый конь борозды не портит» и так далее. Недаром слывет молодость за пташку вольную, у которой крылья не связаны, – куда захочет, туда и полетит! – которой никакие пути не заказаны. Все самое несбыточное по плечу молодой удали (А. Коринфский).

Итоговым заданием, направленным на аккумуляцию и абсорбацию сформированных навыков и умений станет написание сочинения в жанре ценностной характеристики текста с использованием предложенного ранее плана (см. план, представленный выше). Учащиеся, выделив ключевые слова, представив социокультурный комментарий к данным единицам, смогут создать связные высказывания, расширив словодоминанты, приведя аргументы и факты из социальной действительности, представив не только собственную позицию, но и определив свою роль в созданном ими социокультурном и ценностно ориентированном пространстве сценария текста.

Литература

1. Дейкина, А.Д. Характеристика русского языка как объекта изучения в школьном курсе / А.Д. Дейкина // Проблемы современного филологического образования: Межвузовск. сб. науч. ст.: Вып. 6 / под ред. С.А. Монова. – М.: Ярославль : МГПУ-Ремдер, 2005.
2. Инструктивно-методическое письмо Министерства образования Республики Беларусь «О преподавании учебных предметов “Русский язык. Русская литература».
3. Концепция учебного предмета «Русский язык», утв. Приказом Мин-ва Обр. Респ. Беларусь 29.05.2009 № 675.

Русілка Вольга Іванаўна,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры літаратуры
ВДУ імя П.М. Машэрава

Зязюлькіна Вольга Сцяпанаўна,
настаўнік вышэйшай катэгорыі
ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”

РАЗВІЦЦЁ КРЭАТЫЎНАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Выхаванне крэатыўнай асобы – неабходная ўмова паўнацэннага развіцця грамадства. У сувязі з гэтым актуальнай задачай сучаснай методыкі літаратурнага навучання становіцца заахвочванне і развіццё культуратворчай дзейнасці школьнікаў. Спасцігаючы законы літаратуры, вучань сам павінен развіваць не толькі рэпрадуктыўныя, узнаўляльныя ўменні, але і творчыя здольнасці, спрабаваць свае магчымасці ў стварэнні прыгожага пісьменства. Багаты фактычны матэрыял для навуковага абагульнення дае практыка сумеснай працы навукоўцаў ВДУ імя П.М. Машэрава і настаўнікаў ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска” ў межах філіяла кафедры літаратуры. У працэсе скаардынаванай вучэбна-выхаваўчай дзейнасці настаўнікаў, выкладчыкаў-метадыстаў і студэнтаў, якія праходзяць вытворчую

практыку і выконваюць курсавыя і дыпломныя працы па методыцы выкладання літаратуры, выпрацаваны арыгінальныя творчыя заданні па аналізе мастацкіх тэкстаў, цікавыя варыянты самастойных творчых работ вучняў, нетрадыцыйныя крэатыўныя формы пазакласнай работы. Наспела задача сістэматызацыі напрацаваных у метадычнай навуцы і ў школьнай практыцы прыёмаў арганізацыі творчай дзейнасці вучняў, форм і відаў творчых заданняў па літаратуры.

Праблема развіцця творчых здольнасцей вучняў традыцыйна выклікала даследчыцкі інтарэс у фундаментальнай навуцы. Псіхолагі і педагогі Л.І. Айдараў, Л.С. Выгоцкі, Л.В. Занкоў, В.В. Давыдаў, В.А. Круцецкі, З.Б. Эльконін падкрэслівалі значэнне вучэбнай і пазаўрочнай дзейнасці для фарміравання творчага мыслення, пазнавальнай актыўнасці, назапашвання суб'ектыўнага вопыту творчай пошукавай дзейнасці навучэнцаў. Вялікую ўвагу праблеме дыягностыкі і развіцця творчых здольнасцей удзялялі Б.Г. Ананьеў, А.М. Лявонцьеў, С.Л. Рубінштэйн, Б.М. Цяплоў, Н.С. Лейтэс. Аднак у школьнай практыцы да арганізацыі культуратворчай дзейнасці вучняў стаўленне нярэдка насцярожанае, што ў немалой ступені тлумачыцца інэртным мысленнем педагогаў.

Для дасягнення найбольшага эфекту ў развіцці творчых здольнасцей вучняў неабходна прытрымлівацца наступных умоў: штодзённае ўключэнне творчых заданняў і практыкаванняў на ўроках беларускай літаратуры, рэалізацыя сістэмы практыкаванняў творчага характару на факультатыўных занятках, актыўны ўдзел вучняў у рабоце гурткоў і секцый па інтарэсах, сістэматычнае правядзенне выхаваўчых пазакласных мерапрыемстваў літаратурнай накіраванасці (творчыя сустрэчы з пісьменнікамі, літаратурныя гасцёўні, інсцэніроўкі, літаратурна-музычныя кампазіцыі, вучнёўскія спектаклі, віктарыны, літаратурныя святы і інш.)

У першую чаргу неабходна выкарыстоўваць крэатыўны патэнцыял урока беларускай мовы і літаратуры. Праблемныя ўрокі, урокі-гульні, урокі-экскурсіі, урокі-дыскусіі, урокі-падарожжы, урокі-творчыя справаздачы, урокі-праекты не толькі дапамогуць разбудзіць цікавасць да прадмета, але і дазваляць вучням раскрыць творчыя і інтэлектуальныя здольнасці.

Безумоўна, важнейшую ролю ў развіцці творчых здольнасцей вучняў адыгрывае вучэбная кніга. Так, падручнік “Беларуская літаратура. 8 кл.” (аўтары-складальнікі М.А. Лазарук, В.І. Русілка, І.М. Слесарава) асноўнай сваёй задачай мае выхаванне зацікаўленага і эстэтычна падрыхтаванага чытача, які сам здольны выявіць свой крэатыўны патэнцыял. Развіваюць творчыя здольнасці школьнікаў шматлікія заданні на супастаўленне твораў розных відаў мастацтва. Можна вылучыць некаторыя агульныя ўласцівасці, па якіх можна ісці такое супастаўленне: эмацыянальнае ўздзеянне твораў, пачуцці і ідэі аўтараў, увасобленыя ў творчай задуме, тэматыка і жанр, вобразная сістэма.

Большасць лірычных вершаў, змешчаных у падручніку, сталі беларускай песеннай класікай: “Слуцкія ткачыкі” (музыка М. Равенскага), “Зорка Венера” (музыка С. Рак-Міхайлоўскага), “Спадчына”, “Алеся” (музыка І. Лучанка), “Ты мне вясною прыснілася” (музыка Ю. Семянякі) і інш. Параўноўваючы песні і вершы, вучні вызначаюць асаблівасці іх гучання, інтанацыі, заўважаюць магчымыя адрозненні ў тэкстах і тлумачаць іх прычыны, глыбей адчуваюць генетычную сувязь музыкі і лірыкі.

Супастаўляючы творы выяўленчага мастацтва і вершы, вучні звяртаюць увагу на спецыфіку іх вобразнасці, шукаюць блізкія асацыяцыі, жанравае падабенства (найперш, вядома, пры вывучэнні пейзажнай лірыкі, калі вучням прапануецца падабраць блізкі твор пейзажнага жывапісу і аргументаваць свой выбар). Заданні такога роду дапамагаюць лепш арганізаваць вуснае славеснае маляванне як творчы метад дзейнасці на ўроку. Заданні падручніка пры вывучэнні твора В. Зуенка “Над зямлёю шугае верасень” прапануюць параўнаць уражанні ад музыкі (п’еса “Верасень” са зборніка

П.І. Чайкоўскага), твораў пейзажнага жывапісу і верша і вылучыць агульныя вобразна-выяўленчыя сродкі. Гэта паглыбляе культуралагічную аснову літаратурнага навучання.

Пры вывучэнні апавядання “Паром на бурнай рацэ” вучням прапануецца заданне на стварэнне кінафільма па творы, а пры вывучэнні камедыі “Паўлінка” – на інсцэніроўку ўрыўка з яе.

Урокі літаратуры павінны заахвочваць вучня да ўласнай вершатворчасці. Эфектыўнымі і арыгінальнымі ўяўляюцца такія прыёмы, як дапісване апошняга радка ці страфы верша, напісанне верша па апорным радку ці па зададзеных рыфмах, па апорнай схеме чаргавання радкоў пры вывучэнні класічных “цвёрдых” форм лірыкі. Пры выкарыстанні прыёмаў, якія прадугледжваюць элементы ўласнай вершатворчасці вучняў, настаўнік павінен улічваць, што існуе небяспека парушыць вобразны лад верша, разбурыць яго цэласнасць. Каб гэтага не дапусціць, неабходна ўважліва ўчытвацца ў вобразы верша, ствараць адпаведны яму настрой і імкнуча, каб вучнёўскія знаходкі набліжаліся да аўтарскіх хоць па духу і эмацыянальным ладзе. І, як абавязковая ўмова, на заключным этапе працы павінен гучаць цалкам твор сапраўднай паэзіі – аўтарскі варыянт.

Патрэбна вялікая тактоўнасць і пачуццё паэтычнага густу, эстэтычная чуйнасць, каб падтрымаць маленькія паэтычныя знаходкі вучняў, іх версіфікатарскія ўменні (адчуванне рытму і мелодыі, здольнасць знайсці выразную, звонкую рыфму, вытрымаць стройную кампазіцыю і г.д.). Разам з тым нельга заахвочваць эстэтычную бездапаможнасць, прымітывізм думкі і вобраза, штампы. Вядома, заданні, што прадугледжваюць элементы ўласнай вершатворчасці, разлічаны не на кожнага вучня, а на тых, у каго ёсць пэўныя здольнасці, якія трэба развіваць. Дыферэнцыраваны падыход да такой працы – перадумова яе эфектыўнасці.

Звяртаем увагу на некаторыя апрабаваныя ў СШ № 4 г. Віцебска метады і прыёмы, якія ўяўляюцца метадычна эфектыўнымі і цікавымі:

Метад ужыўлення дазваляе вучням з дапамогай пачуццёва-вобразных і мысліцельных уяўленняў «перасяліцца» ў вывучаемы аб’ект, адчуць і спазнаць яго знутры. Напрыклад, можна прапанаваць вучням ад імя пэўнага літаратурнага героя зрабіць яго самахарактарыстыку.

Метад з’яўістых пытанняў. Адказы на 7 ключавых пытанняў: Хто? Што? Дзе? Калі? Чым? Як? Навошта? і іх шматлікія спалучэнні нараджаюць незвычайныя ідэі і рашэнні адносна даследуемага аб’екта.

Метад параўнання дае магчымасць супаставіць версіі розных вучняў паміж сабой і з культурна-гістарычнымі аналагамі, выказанымі знакамітымі вучонымі, пісьменнікамі, філосафамі, крытыкамі.

Метад канструявання паняццяў накіраваны на стварэнне калектыўнага творчага прадукта, сумесна сфармуляванага азначэння вывучаемага літаратурнага паняцця або з’явы.

Прыём вандроўкі ў будучае эфектыўны як спосаб развіцця навыкаў прадбачання, прагназавання. Напрыклад, чытанне мастацкага тэксту з перапынкамі, падчас якіх вучням прапануецца выказаць меркаванне наконт таго, як далей будзе развівацца сюжэт твора або як стане дзейнічаць пэўны персанаж.

Прыём «Калі б...» дапамагае дзецям намаляваць карціну ці стварыць апісанне таго, што адбудзецца, калі у свеце што-небудзь зменіцца. Як бы разгортваўся сюжэт твора, калі б персанаж быў надзелены супрацьлеглай рысай характару? Выкананне падобных заданняў не толькі развівае ўяўленне, але і дазваляе лепш зразумець уладкаванне рэальнага свету.

Прыём “Сінквейн” патрабуе сінтэзу інфармацыі і матэрыялу ў кароткіх выразях, што дазваляе “сціскаць” атрыманы матэрыял.

Прыём «Правільныя і няправільныя сцвярджэнні», або «Ці верыце вы, што...». У пачатку ўрока на стадыі апытвання настаўнік прапануе некалькі сцвярджэнняў па яшчэ не вывучанай тэме. Вучням трэба выбраць з прапанаваных правільныя, абапіраючыся на ўласны вопыт ці проста адгадаваўчы. У любым выпадку адбываецца ўключэнне ў вывучэнне новай тэмы, вылучаюцца ключавыя моманты, а элемент спаборніцтва дазваляе ўтрымліваць увагу да канца ўрока. Каб высветліць, якія са сцвярджэнняў былі правільнымі, на стадыі рэфлексіі вяртаемся да гэтага прыёму.

Прыём «Перабытаныя лагічныя ланцужкі» накіраваны на развіццё ўменняў усталёўваць прычынна-выніковыя сувязі, будаваць лагічны ланцужок разважанняў. На ўроках беларускай літаратуры выкарыстоўваем яго з мэтай сістэматызацыі ведаў пра жыццёвую і творчую біяграфію пісьменніка. Класу прапануюцца звесткі з жыцця пісьменніка са спецыяльна зробленымі памылкамі. Пасля самастойнага чытання дзеці адзначаюць, што ў прадстаўленым матэрыяле сапраўды ёсць недакладнасці: ланцужкі патрэбна памяняць месцамі.

Вялікая выхаваўчая мудрасць народа заключаецца ў народных традыцыях, святах, звычаях, абрадах. Кожны вучань можа праявіць свае творчыя і артыстычныя здольнасці, удзельнічаючы ў фальклорным гуртку “Вясёлка”. Дзеці шукаюць папараць-кветку, гукаюць вясну, частуюцца смачнымі блінамі-аладкамі на Масленіцу, удзельнічаюць у пасядзелках і гуляннях. Такая дзейнасць дазваляе не толькі развіваць здольнасці вучняў, але і фарміраваць у іх любоў і павагу да нацыянальных традыцый, сацыяльны аптымізм, патрыятызм, грамадзянскасць, упэўненасць у тым, што галоўнае багацце любой краіны – чалавек.

Пры падрыхтоўцы да тэатралізаваных мерапрыемстваў вядзецца вялікая і цікавая праца па развучванні роляў сцэнара, пастаноўцы сюжэту прадстаўлення, рыхтуюцца адпаведныя дэкарацыі, касцюмы, музычнае суправаджэнне. Ва ўсіх пералічаных відах дзейнасці вучні маюць магчымасць раскрыць свае здольнасці, праявіць якасці акцёра, мастака, музыкі, рэжысёра, дарадцы. Важна, каб тэма прадстаўлення была цікавай, актуальнай, адпавядала б выхаваўчым задачам і культурным запытам навучэнцаў. Моўны матэрыял павінен быць даступны навучэнцам, абапірацца на атрыманыя імі раней веды па мове. Каб праграма была цікавай, неабходна памятаць і пра чаргаванні мастацкага слова, музыкі, песні і драматызацыі. Дадзеныя мерапрыемствы дазваляюць актывізаваць паўтор раней засвоенага матэрыялу, замацаваць набытыя ўменні і навыкі, зрабіць вывучэнне прадмета займальным. Школьнікам прадастаўляецца магчымасць стаць паўнапраўнымі ўдзельнікамі рэалізацыі агульнай ідэі, праявіць эмацыйна-каштоўнае стаўленне да навакольнай рэчаіснасці.

Творчы прынцып літаратурнай адукацыі робіць больш плённым і глыбокім вывучэнне мастацкага твора, а вера ў магчымасці вучня найлепшым чынам развівае патэнцыял асобы, стымулюе духоўнае самапазнанне. Толькі пры ўмове творчага літаратурнага навучання можна вырашыць асноўную мэту сучаснага ўрока літаратуры: выхаваць асобу з самастойным мысленнем і выяўленымі творчымі магчымасцямі, для якой мастацтва – крыніца пастаяннага духоўнага самаўдасканалення і развіцця.

СОЧИНЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ: ЖАНРОВОЕ МНОГООБРАЗИЕ

В своей книге «Воображение и творчество в детском возрасте» Л.С. Выготский писал о том, что необходимо «расширять опыт ребёнка, если мы хотим создать достаточно прочные основы для его творческой деятельности», что «нужен достаточный запас личных переживаний, нужен свой жизненный опыт, умение анализировать отношения между людьми в различной сфере, чтобы создавать в слове лишь своё». Затем известный психолог даёт обоснование такому частому явлению в школьной практике, как нежелание ребенка писать сочинение на заданную тему. Почему это происходит? Оказывается «при переходе к письменной речи, гораздо более отвлечённой и условной, ребёнок часто не понимает, для чего нужно писать. У него отсутствует внутренняя потребность в писании. Особенно это сказывается в тех случаях, когда ребёнок пишет на заданные в школе темы. ... Темы оставались чуждыми пониманию учеников, не задевали их воображения и чувств». Поэтому главная задача учителя заключается в том, чтобы «создать у ребенка потребность в писании».

Далее Выготский задаётся закономерным вопросом: какой смысл в этом творчестве, если оно не может воспитать в ребёнке будущего писателя? И даёт следующий ответ: «смысл и значение творчества только в том, что оно позволяет ребёнку проделывать тот крутой перевал в развитии творческого воображения, который даёт новое и остающееся на всю жизнь направление его фантазии. Смысл его в том, что оно углубляет, расширяет и прочищает эмоциональную жизнь ребёнка, впервые пробуждающуюся и настраивающуюся на серьёзный лад, и, наконец, значение его в том, что оно позволяет ребёнку, упражняя свои творческие стремления и навыки, овладеть человеческой речью, этим самым тонким и сложным орудием формирования и передачи человеческой мысли, человеческого чувства, человеческого внутреннего мира».

На сегодняшний день существуют разнообразные классификации школьных сочинений. Сочинения классифицируются:

По целям обучения:

- ❖ обучающие;
- ❖ контрольные.

По месту выполнения:

- ❖ классные;
- ❖ домашние;
- ❖ классно-домашние.

По форме изложения материала:

- ❖ письменные;
- ❖ устные.

По жанрам литературного творчества:

- ❖ сочинения в жанрах художественной литературы;
- ❖ сочинения в литературно-критических жанрах;
- ❖ сочинения в жанрах научно-исследовательской литературы;
- ❖ сочинения в жанрах публицистики.

На жанровом многообразии школьных сочинений остановимся более подробно. Учащихся необходимо обучать писать сочинения в том или ином жанре. Причем, определяя темы сочинений важно дать им самим определить жанр, в котором они будут писать. Конечно, самих учащихся следует познакомить со всем жанровым многообразием

сочинений: отвести для этого специальный урок развития речи, подготовить памятки, разместить теоретический материал и образцы сочинений учащихся прошлых лет в электронном виде на доступных интернет-ресурсах и др.

Вначале дадим развернутую классификацию, а затем рассмотрим методику обучения наиболее распространенным жанрам сочинений.

Сочинения в жанрах художественной литературы:

- Сказка.
- Рассказ.
- Басня.
- Стихотворение.
- Письмо литературного героя.
- Дневник литературного героя.
- Художественные зарисовки.
- Драматические сценки.
- Сценарий.
- Легенда

Сочинения в литературно-критических жанрах:

- Литературно-критическая статья. Ее жанровые разновидности:
 - а) анализ эпизода;*
 - б) характеристика героя;*
 - в) сравнительная характеристика героев;*
 - г) групповая характеристика героев;*
 - д) рассуждение на историко- или теоретико-литературную тему;*
 - ж) рассуждение об общей проблематике или одной из ведущих тем произведения;*
 - з) обобщающее рассуждение по нескольким произведениям.*
- Отзыв.
- Литературные раздумья (эссе).
- Предисловие к сборнику стихов.
- Критический этюд (эссе).
- Литературный портрет.
- Режиссерский комментарий.

Сочинения в научно-исследовательских жанрах:

- Рецензия.
- Реферат.
- Доклад.

Сочинения в публицистических жанрах:

- Письмо.
- Дневниковые записи.
- Публицистическая статья.
- Очерк. Его жанровые разновидности:
 - портретный;*
 - путевой;*
 - проблемный;*
 - эссе.*
- Репортаж.
- Интервью.

Методика обучения сочинениям в жанрах художественной литературы.

Методика обучения сочинениям в разных жанрах сложна, требует больших усилий от учащихся. Дети должны научиться продумывать темы, находить в теме ключевые слова, сопоставлять факты, уметь рассуждать. Основные приёмы работы – составление плана, обсуждение заранее подготовленных планов, выбор жанра сочинения, подбор эпитафий, текстового материала, написание черновых вариантов сочинений и т.д. Этапы обучения сочинениям в жанрах художественной литературы схожи, но обучение таким сочинениям имеет некоторые особенности.

Остановимся на методике обучения написанию некоторых сочинений в жанрах художественной литературы. Так, при знакомстве со **сказкой**, учащиеся усваивают определение «сказки»; знакомятся с видами сказок, её признаками, композиционными и лингвистическими особенностями, а также главными героями. Используют следующие упражнения: продолжите сказку; придумайте начало (конец) сказки; подберите эпитеты к тому или иному герою; определите, к какому виду относится данная сказка и др. При работе над сочинением сказки учащиеся:

- 1) выбирают тему и название сказки;
- 2) определяют вид сказки;
- 3) придумывают действующих героев, их характеры, сюжет;
- 4) обдумывают композиционные части;
- 5) непосредственно пишут сказку;
- 6) читают её вслух.

Сочинение сказок требует активной работы творческого воображения, умения словесно воплотить сказочный сюжет. Сочинения в жанре сказки можно предлагать писать в любом возрасте, не только тогда, когда сказки ученики читают по программе. Приведем пример сочинения, написанного в жанре сказки ученицей выпускного класса (далее приводятся сочинения учащихся школ и гимназий г. Витебска).

Сказка о королеве березе, клене и древесном царстве

Задремали звезды золотые,
Задрожало зеркало затона,
Брезжит свет на заводи речные
И румянит сетку небосклона.
У плетня заросшая крапива
Обрядилась ярким перламутром
И, качаясь, шепчет шаловливо:
«С добрым утром!»

С этими словами привыкли просыпаться не только люди, но и вся природа. Ты можешь мне не верить, но это на самом деле так.

Я расскажу тебе сказку Сергея Есенина, хотя она не совсем похожа на сказки Пушкина и бабушки.

Знаешь, на земле много разных царств: и за тридевять земель, и в тридесятом государстве. А есть и «страна березового ситца», царство деревьев. Но здесь деревья – это не только зеленые листочки, тонкие ветви и шершавая кора. Это живые существа, как люди.

Словно белою косынкой
Подвязалась сосна.
Покачнулась, как старушка,
Оперлася на клюку...

Видишь, сам поэт сравнивает сосну со старушкой. А помнишь, однажды летом ты, увидев иву, сказал, что она плачет, что она похожа на покинутую душу? Есенину показалось, что ива – монашка:

И вызванивают в четки

Ивы – кроткие монашки.

Прекрасна эта страна в весеннюю пору, когда «сыплет черемуха снегом», цветет сирень.

Черемуха душистая

С весною расцвела

И ветви золотистые,

Что кудри, завила.

А в зиму

Заколдован невидимкой,

Дремлет лес под сказку сна.

Но особенно поэт любит березу:

Белая береза

Под моим окном

Принакрылась снегом,

Точно серебром.

На пушистых ветках

Снежною каймой

Распушились кисти

Белой бахромой.

И стоит береза

В сонной тишине,

И горят снежинки

В золотом огне.

Как говорит твоя бабушка, это присказка, а сказка будет впереди.

Береза у Есенина – королева, поэтому «страна березового ситца» в ее владениях.

В чарах звездного напева

Обомлели тополя.

Знаю, ждешь ты, королева,

Молодого короля.

Зеленая прическа,

Девическая грудь,

О тонкая березка,

Что загляделась в пруд?

Пряный вечер. Гаснут зори.

Ах, постой на косогоре

Королевой у плетня...

Ждет березка своего короля.

Клен ты мой опавший, клен заледенелый,
Что стоишь нагнувшись под метелью белой?
Заждалась меня красotka
В чародейном терему.

На бугре береза-свечка
В лунных перьях серебра.
Выходи, мое сердечко,
Слушать песни гусяра.
Увезу тебя я смело
В чужедальны города...

Видишь, увезет клен королеву, словно Иванушка-дурачок из «Сивки-бурки».
Зыбко пенились зори за рощей,
Как холстины, ползли облака,
И туманно по быльнице тощей
Меж кустов ворковала река.

Ты спишь? Спи.
(Александра Г.)

При работе с **рассказом** учащиеся знакомятся с жанровыми признаками, композицией рассказа, озаглавливают рассказ, учатся обнаруживать композиционные особенности в тексте, восстанавливать текст, анализируют лингвистические особенности рассказа, а затем создают рассказы различных видов. Этапы работы над рассказом:

- 1) придумывание сюжета, героев;
- 2) продумывание композиции;
- 3) выбор типа речи;
- 4) определяют место диалогов и монологов, портретных характеристик, пейзажа;
- 5) составление плана;
- 6) написание рассказа.

В 6 классе дети получают представление о жанре **басни**, усваивают понятие «иносказание», выявляют типичных героев басни. Можно использовать следующие упражнения: дописать концовку басни, охарактеризуйте то или иное животное, выявите мораль басни, назовите языковые особенности басни. Методика обучения написанию басни может содержать следующие этапы работы и задания:

- 1) сформулируйте основную мысль басни, вывод, отражающий мораль;
- 2) придумайте героев басни и их действия;
- 3) определите композиционные части;
- 4) продумайте язык басни: используйте слова разговорного стиля и слова, выражающие отношение автора, а также звукоподражания;
- 5) напишите басню.

Наибольший интерес и одновременно сложность представляют сочинения в жанре **стихотворения**, где учащиеся пытаются выразить свои мысли и чувства, соблюдая размер и рифмы, что очень непривычно для них. Младшие и старшие подростки придумывают названия стихотворений, подбирают рифмы, дописывают стихотворения. Можно предложить игру в буриме. Буриме – это стихотворение на заданные рифмы. Учащимся данной возрастной группы можно давать задания написать стихотворения в заданном жанре (ода, элегия, послание, эпиграмма, сонет и др.), а также стихотворения-подражания. При написании таких стихотворений можно предложить выбрать тему стихотворения, название; подобрать опорные слова, эпитеты и другие языковые средства; продумать рифму и размер; выполнить черновые наброски; откоррек-

тировать их; написать беловой вариант. Период ранней юности является сензитивным (благоприятным) для развития поэтического творчества. Кто в юности не писал стихов?! О любви, дружбе, о мире, в котором живем. Человеку очень важно писать в юности стихи. Это период активного формирования чувств и нравственных идеалов. В некоторых школах и гимназиях существует традиция поэтических вечеров, на которых учащиеся читают собственные стихотворения, и ежегодного издания поэтических альманахов. Приведем некоторые поэтические опыты старшеклассников.

Призрачны грани веков

Всему суждено повториться.
И снова глядят между стоп
И галлюцинациилицей
В грядущее вросший потоп,
И мукохожденья, и страхи,
И поиск, и толпы богов...
На нас, как касанья рубахи, -
Дыханье седых катастроф.
Был век – тот, ушедший – серебрян,
Ребром золотого вскорнен.
А мы сквозь все новые дебри
Петляем с подъема на склон.
Кто знает – идем ли мы к бронзе
Иль к дереву (личных гробов!),
Но – им близнецы, мало розни,
И призрачны грани веков.
(Дмитрий П.)

Марина Цветаева

Из крайности в крайность,
Из Франции в Ниццу,
Ошибки, и снова
Боязнь ошибиться.
Любовь и разлука,
Вся жизнь – расставанье,
А в счастии – мука,
И радость в прощанье.
И поклоненье пред Наполеоном,
Но на колени – лишь перед иконой.
И страх за любимую белую птицу,
Какая однажды не возвратится.
Чувств – через край (точь-в-точь я),
И потому везде многоточья...
Знак не по правилу? Нечто странное? Зато отражает самое главное!
А главное – что? Родина-мачеха,
Смерть белых офицеров-мальчиков,
Любовь, ненависть, кошачьи глаза
И растоптанные образа.
(Оксана М.)

Проследить динамику мыслей и чувств героя помогает *дневник литературного героя*, который дети пытаются составить в 6 классе от лица Алёши из «Детства» М. Горького. Однако в данном возрасте писать дневник от лица литературного героя школьнику достаточно сложно и неинтересно. Поэтому необходимо четко определить, каковы обязательные элементы дневниковых записей. Во-первых, форма записи, где обозначаются день недели и число, месяц (не обязательно все). Можно ограничиться двумя-тремя днями. Во-вторых, события дня и их оценка. Оценка событий – самый сложный момент, так как ученик должен попытаться их понять и оценить с точки зрения персонажа, а не своей собственной.

Для учащихся раннего юношеского возраста наибольший интерес представляет сочинение в жанре *собственного дневника*. И воплощение в таком жанре литературной темы может быть очень интересным. Вот пример такого сочинения, общая тема которого – «Мое открытие поэта». Каждый ученик мог открыть для себя любого поэта и написать об этом в любом жанре, например, в жанре дневниковых записей.

2 октября

Я подхожу к письменному столу и беру сборник стихов Сергея Городецкого. Внутренний голос шепчет мне: «Ну же, свое любимое...» Я открываю «Фиалку» и забываю обо всем на свете. Невольно мое лицо озаряет улыбка: глупенькая, наивная фиалка! Твоя надежда рухнула, а мечты рассеялись. Ах, как порой обманчива природа! Ты хотела цвести, сиять раньше всех на фоне еще не растаявшего снега, но пришел холодный вечер, и ты вынуждена была отступить. Да, над всеми нами есть высшая сила. Для тебя – природа, для меня – жизнь...

11 октября

Сегодня мне хочется почитать о любви, а у Сергея Городецкого есть столько замечательных стихов на эту тему! Особенно дорог мне цикл «Нимфе», где поэт открывает мир своей души и отдается музы без остатка:

Ты начертила брови милые
И губы ярко подвела,
И в этой маске, темной силою
Вся опавшись, ожила.
И я влюблен любовью новою,
Не благодарной и простой,
А беспощадной и суровою
В твой облик, страшный и чужой.

Какая все-таки интересная вещь – любовь! И каждый поэт по-своему выливает чувства на бумагу. Образ возлюбленной Сергея Городецкого – образ чаще всего святой, непорочный и чистый. Есть центр, который как бы сводит к себе весь остальной мир поэзии, оказывается основным нервом, идеей и принципом. Это любовь Сергея Городецкого. Чувство, само по себе острое и необычайное. Это взлет или падение, первая встреча или свершившийся разрыв, смертельная опасность или смертельная тоска:

Я прожил несколько тяжелых жизней,
На дыбе я, наверно, умирал,
В костре на вражеской победной тризне,
Привязан к дереву, живой сгорал.
Но всех былых мучений нестерпимей,
Поверь, я муку ощущаю ту,
Когда с глазами детскими своими
Ты от меня уходишь в темноту...

16 октября

Вспоминаю выстраданные строки Анны Ахматовой:

Мне голос был. Он звал утешно,
Он говорил: «Иди сюда,
Оставь свой край, глухой и грешный,
Оставь Россию навсегда»...

Но на этот голос поэтесса не отозвалась. А вот Сергей Городецкий совсем по-иному думал:

Как в неведомом раю,
Из глуши моих ночей
Вдаль я руки простираю
К милой родине моей.
Горе метит долю нашу.
Нет на родине венца.
Не хочу испить я чашу
Вместе с нею до конца...

Я думаю, он имел на это право. Читаю его и вспоминаю Некрасова: «Ты и убогая, ты и обильная, ты и могучая, ты и всемогущая, матушка Русь!» Ту же тему страдальчества народного и «искру сокрытую» нахожу в стихах Городецкого:

Да, бедна ты и убога,
И несчастна, и темна,
Горемычная дорога
Все еще не пройдена.
Но и нет тебя счастливей
На стремительной земле,
Нет у счастья молчаливей,
Нет у доли горделивей,
Больше света на челе.

Открыв любое стихотворение, Городецкого я сразу заметила удивительное знание им русского фольклора. Особенно раздел сборника под названием «Ярь» меня впечатляет. Здесь поэт создал целую картину деревенской жизни: «в горенке малой у бабы беспалой детей несудом», «весною зеленой у ярочки белой ягненок роженный», «в золотые леса на твои голоса, осень, осень, идем»...

20 октября

Тихо. Только что кончился дождь. И ни одного солнечного лучика! Темные лужи, мрак. Деревья печально раскинули оголившиеся ветви. Смотрю в окно и не вижу во дворе играющих детей, не слышу их звонких голосов. Я не люблю осень, для меня это пора, которую я всегда стараюсь побыстрее пережить. «Странно, – скажете вы, – ведь осень так любили и воспевали Пушкин, Лермонтов, Фет, Левитан». Я вижу, что и для Городецкого осень была одной из любимых пор года:

С каждым часом нестерпимей
Леса пламенного жар;
Нет тебя неутомимей
В создаванье лютых чар;
Нет тебя неугасимей,
Этой осени пожар.

Пожар. Всегда увядание природы ассоциируется с умиранием какой-то частички живой души, с потерей, с одиночеством. Кажется, придет после осени зима, затем долгожданная весна, жизнь ведь не кончается. Каждому человеку нужно немного погрустить, что-то вспомнить, осмыслить, над чем-то подумать. Это и есть наша душевная осень:

Он упал, и я злораден,
И топчу его красу.

Вихрь осенний! Мне отраден
Дым в обугленном лесу...
Все, чем ты горел, метался,
Вот лежит у ног моих.
От красоты твоей остался
Только мой горящий стих...

6 ноября

Передо мною «Голоса смерти». Семь элегий, семь печальных куплетов. Поэта зовет голос смерти. Смотрю на дату написания: 1907 год. Почему так рано Сергей Городецкий задумывается над этой страшной темой? А может, поискать ответ в самих стихах?

И прорывая тяжкий путь,
Когда-то вырвусь на приволье!
Или, разбив о камни грудь,
Умру, зальюсь людскою болью.

Страшны не сами мысли поэта, а страшен мир, в котором он живет, мир, который давит на человека и забирает последнюю каплю жизни. Впрочем, настроение поэта очень похоже на настроение человека его эпохи, на декадентские мысли символистов. Сразу вспоминается «страшный мир» Александра Блока, его «маски смерти».

15 ноября

Чем больше я читаю Сергея Городецкого, тем яснее становится мне, что он неисчерпаем. Во всяком случае, нужно много времени, чтобы узнать все, им написанное. Я вижу Городецкого человеком, всю жизнь ждавшим счастья, писавшим о нем и искавшим ключи к счастью. Поэт прожил сложную, во многом противоречивую жизнь, много видел, знал, любил и ненавидел, много трудился, не раз ошибался. Вместе с Николаем Гумилевым он стал основоположником акмеизма, и в литературу надолго вошли его замечательные слова: «У акмеистов роза стала хороша сама по себе своими лепестками, запахом, цветом, а не своими мыслимыми подобиями с мистическими мыслями или чем-нибудь еще».

Здесь, я думаю, уместно будет сказать, что у Городецкого было редкое и безошибочное ощущение красок и освещения. Какая яркая и живая картина скрывается даже в таких маленьких четверостишиях:

Струны белые березок
Потянулись в синеву,
Всю стряхнул осенний посох
Золотую их молву.
И задумчивые ели,
Гордо вея головой,
Изумрудом засмуглели,
Расправляя бархат свой.

Есть некая крепкая связь между такими явлениями, как свет, запах, звук и цвет. В чем эта связь? Хотя бы в том, что, глядя на неизвестные, похожие на огромные крокусы цветы на картине Ван Гога, глядя на плотный свет, напоминающий прозрачный сок каких-то не наших плодов, неожиданно вдыхаешь сладковатый дразнящий запах этих плодов и свежее и слабое дыхание сырого морского песка. Этот запах как бы доносит от картин равномерный ветер с чужих островов.

Читая Городецкого, часто ловишь себя на ощущениях такого же рода. Краска рождает запах, свет – краску, а звук восстанавливает ряд удивительно точных картин. Все это вместе рождает особое душевное состояние то сосредоточенности и печали, то легкости и радости жизни. Поэзия Городецкого – это запах ржаного хлеба, звон канда-

лов, вдовьи и материнские слезы и, конечно, природа. Русский пейзаж с его мягкостью, застенчивыми веснами, с его невзрачностью...

20 ноября

Сегодня я хочу подвести итог моему открытию. Кто же он, человек, прошедший путь от символизма к акмеизму, всю жизнь посвятивший поэзии, чья душа рождала то трагические, порой даже смутные образы, то живые, естественные картины? Это поэт, оставивший глубокий след в моем сердце, это «мой» поэт, как о Пушкине когда-то сказала Марина Цветаева. И после Пушкина это мой второй любимый поэт.

(Наталья Н.)

Остановимся также на часто встречающемся жанре сочинений – литературно-критической статье и менее распространенных – очерке, эссе, репортаже, интервью. Затем определим такие жанры, как отзыв, рецензия, реферат, доклад.

Сочинения в жанре *литературно-критической статьи* тематически могут представлять собой:

- рассуждения на историко- или теоретико-литературную тему;
- характеристику героя;
- сравнительную характеристику героев;
- групповую характеристику героев;
- рассуждение об общей проблематике или одной из ведущих тем произведения;
- обобщающее рассуждение по нескольким произведениям.

Рассуждение – это изложение, разъяснение и подтверждение какой-либо мысли. Структуру рассуждения можно представить в виде следующей формулы: Рассуждение = тезис (суждение, основная идея сочинения) + доказательство (тезисы + аргументы, тезисы + аргументы...) + выводы.

Главная часть рассуждения – доказательство. Однако это может быть не только доказательство, но и опровержение, доказательство и опровержение вместе, простая мотивировка (т.е. простое деление целого на части). Чаще используется именно доказательство. Доказательство – это установление истинности какого-либо суждения с помощью других суждений, истинность которых была доказана раньше, или настолько очевидных, что не требует доказательства. Доказательство может строиться дедуктивно: тезис + аргумент, и индуктивно: аргумент + тезис.

Важным моментом для пишущего сочинение является осмысление темы. Темы сочинений по формулировке можно свести к трем видам:

- тема-суждение (в формулировке прямо выражена идея рассуждения («Молчалины блаженствуют на свете!»));
- тема-вопрос («Каково ваше мнение о Молчалине?»);
- тема-понятие («Образ Молчалина в комедии»).

Рассуждения на историко- или теоретико-литературную тему достаточно сложны для учащихся, т.к. требуют умения рассуждать о произведении на уровне обобщения, осмысливая жанр, композицию, принадлежность к определенному литературному направлению.

Характеристика литературного героя – наиболее распространенный вид литературно-критической статьи. В доказательстве используем компоненты характеристики героя: портрет, речь, пейзаж, отношения с другими персонажами, поступки и т.д. Заканчивается такой анализ краткой характеристикой героя, назначение которой состоит в том, чтобы все качества героя собрать воедино. Таким образом, автор сочинения идет индуктивным путем, опираясь на художественный текст, он выявляет черты характера героя.

Сравнительная характеристика героев требует умения сравнивать по сходству и различию, учитывая индивидуальные черты характера каждого из героев. Исходной позицией всякого сравнения должна быть точка зрения, с которой рассматриваются сравниваемые предметы. Эта общая точка зрения называется основанием сравнения. Если невозможно найти основание сравнения, значит нельзя сравнивать. Главная часть сочинения-сравнения состоит из двух частей: черты сходства и черты различия. Такая работа требует знания текста и умения использовать синонимы и антонимы.

Литературно-критическая статья, представляющая собой групповую характеристику героев, тоже достаточно часто используемый вид сочинения. Наиболее легко составить групповую характеристику на основе индивидуальных. Основные логические операции рассуждения – отвлечение и обобщение.

Порядок работы над групповой характеристикой таков:

1. Отбор материала для рассуждения (назвать всех героев, которые войдут в характеристику);
2. Определить содержание темы (основной вопрос темы, отвлечение и обобщение, ответ на вопрос темы, формулировка главной мысли). Аргументы подбираются в процессе отвлечения и обобщения.

Определить содержание групповой характеристики гораздо сложнее, чем обыкновенного доказательства. Прежде чем дать точный ответ на вопрос темы, надо вспомнить каждого героя (из отобранных для групповой характеристики) во всей совокупности его черт характера, поступков и т.д.; затем выбрать (отвлечь) из этих индивидуальных характеристик только то, что является общим для всех, и соединить (обобщить) черты, свойства, особенности каждого героя в одну характеристику. Опираясь на неё, можно дать прямой ответ на вопрос темы, а из него сформулировать основную идею (тезис) рассуждения; аргументами будут те общие черты, которые мы выявили в процессе отвлечения и обобщения. В процессе обобщения отбрасываются все частные, индивидуальные черты характера, а выявляются те, которые роднят его с другими персонажами. Однако надо показать те индивидуальные формы, в которых та или иная общая черта проявляется у каждого из героев.

Рассуждение об общей проблематике или одной из центральных тем произведения требует умения осмысливать произведение на уровне его проблематики, выявлять авторскую позицию, выражать и аргументировать собственное мнение, а обобщающее рассуждение по нескольким произведениям требует осмысления литературных произведений в контексте творчества одного писателя или различных писателей.

Приведем пример сочинения, которое представляет собой рассуждение о теме свободы в лирике А.С. Пушкина.

Стихотворение А.С. Пушкина

«Из Пиндемонти» и тема свободы в его лирике

Тема свободы во все времена занимала значительное место в поэтическом творчестве. Я думаю, это происходит из-за того, что свобода есть естественное проявление человеческой души, а поэт всегда выступает исследователем внутренней жизни человека. Понятие свободы нельзя определить однозначно. Это и социальное, и политическое, и философское, и морально-этическое понятие.

Взгляды А.С. Пушкина на проблему свободы менялись на протяжении всей его жизни и творчества. Тема вольности, свободолюбия всегда была основной в его произведениях. Недаром, подводя итоги своего пути, поэт утверждает в стихотворении «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...» как важнейшую заслугу то, что в свой «жестокый век» восславил он свободу.

В ранние периоды творчества тема эта занимает в его поэзии ведущее место. На первый план выходит проблема гражданского долга, «вольности святой», закона. В оде «Вольность» читаем:

Где крепко с Вольностью святой
Законов мощных сочетанье...

.....

Стоите выше вы народа,
Но вечный выше вас Закон.

Проблему вольности, закона молодой Пушкин понимает в просветительском духе. «Свобода, равенство и братство», слова, некогда написанные на флаге Великой французской революции, очень популярны среди российской молодежи, среди декабристов, с которыми дружен поэт. Тот же мотив звучит в стихотворениях «Деревня» и «К Чаадаеву».

Увижу ль, о друзья! народ неугнетенный
И рабство, павшее по манию царя,
И над отечеством свободы просвещенной
Взойдет ли наконец прекрасная заря?

Так пишет он в «Деревне». Свобода в понимании Пушкина – это политическая свобода.

Стихотворение «Из Пиндемонти», написанное в 1836 году, отличается от ранних стихотворений поэта. Это рассуждение зрелого человека, который вынес из жизни много уроков. Еще в 1834 году в стихотворении «Пора, мой друг, пора! покоя сердце просит...» поэт скажет: «На свете счастья нет, но есть покой и воля...». Тема гражданских прав уходит на второй план, основной становится внутренняя свобода. Уже с первых строк в стихотворении «Из Пиндемонти» автор заявляет: «Не дорого ценю я громкие права...», или: «Зависеть от царя, зависеть от народа – Не все ли нам равно?». Условно стихотворение можно разделить на две части, которые связаны между собой скрытой антитезой. Правам первой части (а это те права, что ценят многие) противопоставлены те права, «иные, лучшие», которые ценит лично Пушкин:

...Никому
Отчета не давать, себе лиши самому
Служить и угождать; для власти, для ливреи
Не гнуть ни совести, ни помыслов, ни шеи;
По прихоти своей скитаться здесь и там,
Дивясь божественным природы красотам...

Действительно, счастье, права заключаются для автора во внутренней свободе. Всю свою жизнь Пушкин чувствовал себя как в «золотой клетке», ибо чье-либо неусыпное око следило за ним. Но важным мерилom свободы для поэта является совесть, она, впрочем, как и помыслы, должна быть чиста. Главное – остаться человеком, поступать по велению своего сердца, вот о чем мечтает он.

Пушкин оставляет свое стихотворение незаконченным, для чего и использует умолчание. Наверное, он оставляет читателю возможность задуматься, согласиться или не согласиться с ним. Не важно, при каком политическом режиме мы живем, важно твое внутреннее состояние, твое душевное богатство и ощущение внутренней свободы. «Вот счастье! вот права...»

(Татьяна Ш.)

Отзыв – это мнение о прочитанном, это впечатление, которое осталось после прочтения произведения, в нем отмечается авторская идея, выделяются главные герои, даётся оценка их поступков. В отзывах, как правило, отсутствует детальный разбор произведения.

Жанрово-стилевые границы отзыва трудно определить. Отзыв может быть написан в форме письма к другу, к автору книги, в форме заметки в газету и т.п. Пишущий отзыв сам определяет стиль, жанровую форму. По способу изложения отзывы представляют собой рассуждение о прочитанной книге, просмотренном спектакле, кинофильме и т.д., где используются элементы описания (портрет, пейзаж и т.д.) и повествования (сюжет).

Отзывы могут быть разнообразными и в зависимости от целей и задач. Одни отзывы выражают желание автора поделиться впечатлениями о прочитанном. Другие несут какую-то информацию о прочитанном, они близки к аннотациям. Цель третьих – повлиять на чувства и мысли ребят, рассказать о прочитанной книге так, чтобы её захотелось прочитать всем.

Урок, на котором происходит обучение написанию отзыва, может иметь следующие этапы (подробнее см. «Развитие речи учащихся 4–10 классов в процессе изучения литературы»).

I. Чтение и анализ образца отзыва с целью последующего вывода о содержательной специфике жанра отзыва.

II. Запись определения отзыва под диктовку (отзыв – это особое высказывание, содержащее личное суждение, оценку, мнение о книге, кинофильме, спектакле, сочинении, научной работе).

III. Рассмотрение плана написания отзыва:

1. О чем прочитанная вами книга? Кто ее написал? Когда и где издана?
2. Когда, в какой обстановке вы ее читали (коротко)?
3. За что больше всего понравилась, что вас привлекло именно в этой книге (актуальная или очень близкая вам тема, интересные события или характеры героев, язык, юмор и т.д.)?
4. Что же в характере героя (героев) привлекло ваше внимание? Почему?
5. Какие эпизоды запомнились больше всего? Почему?
6. Чему научила вас книга?
7. Почему вы советуете ее прочитать?

IV. Анализ примера (примеров) текста (текстов) отзыва (отзывов) с точки зрения реализации предложенного плана.

V. Самостоятельное написание отзыва (домашнее задание).

Отзыв можно написать о прочитанном произведении, а можно о писателе и его творчестве. Приведем пример такого отзыва.

Мое открытие Марины Цветаевой

Отзыв о личности и творчестве

Поэзию Марины Цветаевой я всегда выделяла в русской поэзии. Может быть, потому, что она женская и в чем-то мне близка. Двадцатый век был щедр на таланты, сколько имен! Блок, Маяковский, Мандельштам, Пастернак, Ахматова – всех сразу и не назовешь. Каждый своеобразен, у каждого – свой, неповторимый стиль. А Цветаеву я еще выделяю и потому, что она в своих стихах сохранила забытый дух рыцарства, благородства. Это есть и у Гумилева, но не так.

Вообще Цветаева очень необычна, неожиданна, даже по контрасту с окружающим миром, жизнью. Я не хочу сказать, что жизнь какая-то темная и беспросветная. Она скорее серая, а серый – лучший фон для яркого, в данном случае – романтических стихов Цветаевой и ее самой. Да и не только романтических, и не только стихов. Если говорить о моем открытии Цветаевой, то я ее открыла для себя как прозаика. М. Волошин писал:

Нет грани меж прозой и стихом:

Речение,

В котором все слова
Притерты, пригнаны и сплавлены
Умом и терпугом, паялом и терпеньем
Становится лирической строфой, -
Будь то страница
Тацита
Иль медный текст закона.

Проза Цветаевой написана пером поэта. В рассказе «Жених» Цветаева говорит о своем доме «простой, как трава растет». Так же можно охарактеризовать и ее прозу, но это еще не все. Обычно речь устная и письменная в чем-то различается. Письменная как-то суше, строже, правильнее, подчинена литературным нормам. У Цветаевой я этого различия не заметила. Ее язык – живой, увлекающий. Читать интересно.

Макс Волошин говорил, что в Цветаевой материала по крайней мере десяти поэтов. Это, я бы сказала, по мастерству и таланту, а еще в ней есть умение чувствовать, вернее, сила для этого, и тоже десяти человек. Поэтому ее проза – лирическая. Будучи поэтом, Марина Цветаева умела выражать чувства, настроения, эмоции, причем и самые разные: в поэзии – от «счастья быть на свете» до отчаяния. А в прозе, как мне кажется, разнообразие чувств обернулось разнообразием стилей, видов повествования. От рассказов «Жених», «Лавровый венок», «Китаец» до дневниковых записей о любви, поэзии, которые граничат с афоризмами. И еще – уровнем, степенью вникания, понимания. Многие рассказы можно читать, выделяя только событийный ряд, ее же – требуют углубления, постоянного внимания к слову, даже к знаку препинания, особенно к тире.

Традиционное понимание роли поэта: он – всегда поэт и никто иной, не муж, не отец, не сын. А Цветаева? Первая мысль на эту тему – по аналогии с Есениным, который себя отцом никогда не ощущал, так и прошел по жизни беспечным пастушком или гулякой. Цветаева вроде бы тоже ощущала себя поэтом и не опускалась до земного. Но как же стихи к сыну, дочери, мужу? И какие стихи!

Ночь – черна,
И глаза ребенка – черны,
Но глаза человека – черней.
Ах! Схватить его, крикнуть:
Идем! Ты мой!
Кровь – моя течет в твоих темных жилах.
Целоваться ты будешь и петь
Как никто на свете!
Насмерть
Женщины залюбят тебя!

Все-таки Цветаева – мать. Женщина-поэт, следовательно, поэтесса. Обычно к этому слову относятся пренебрежительно, истинным титулом считается «поэт», и сама Цветаева считала себя именно поэтом. Поэтесса считается чем-то искусственным, жеманным, слащавым. Я не понимаю почему. У Цветаевой есть такая мысль, что «все стихи, бывшие, сущие и будущие, написаны одной женщиной – безымянной».

Цветаева не могла быть трезвым реалистом, прагматиком, а может ли им быть поэт? Я думаю, что ее отношение к жизни, ее деление на быт и бытие можно назвать не только романтическим, но и рыцарским, рыцарственным. Она поступала так, как поступали бы герои Ростана, Гюго, Гете, она книжный романтизм переносила в реальную жизнь. Мне кажется, здесь можно провести параллель с Уайльдом: он смешивал искусство и жизнь, а из этого ничего хорошего не выходит.

Я думаю, судьба Цветаевой была трагична потому, что она просто родилась не в то время. А может быть, все закономерно, ведь

Темен жребий русского поэта:
Неисповедимый рок ведет
Пушкина под дуло пистолета,
Достоевского на эшафот.
И еще:
Быть изгоем при всех царях и народоустройствах:
Совесть народа – поэт. В государстве нет места поэту.

Так сказал Волошин. И он был прав.
(Татьяна М.)

Очерк – жанр публицистики, т.к. изображает и разъясняет значительные и интересные явления действительности. Очерк решает ту или иную общественно значимую проблему. Если эта проблема связана с картинами быта, природы или дорожными событиями, – перед нами путевой очерк («Люблю тебя, мой край родной», «Утро моего города», «Дом, в котором я живу», «Моё рабочее место», «Дорога из дома в школу», «Один день моей жизни», «Я путешествую по моей земле», «Дорожные картинки» и др.). Если автор рассуждает о важных и острых идейно-политических, общественных, экономических, эстетических или нравственных вопросах, чтобы что-то отвергнуть, а что-то утвердить, – перед нами проблемный очерк («Современные Митрофанушки», «Кем быть или каким быть», «Это и есть счастье», «Книга и жизнь», «Слушая Чайковского», «Крылатые выражения из комедии А. Грибоедова «Горе от ума», «Дружба как источник душевного переворота», «Я – сам с собой наедине» и др.). Самый распространённый вид очерка – портретный, т.е. в центре внимания такого очерка человек, его становление, его дело («Человек, на которого я хочу быть похожим», «Мой друг», «Про себя», описание животного, о сценической судьбе любимого актёра, «Я о своей семье», «Мой характер»). Портретный очерк, с одной стороны, решает какую-то общественно-значимую проблему (чаще всего – идейно-нравственную), связанную с характером или поступками героя, а с другой, – выражает авторское отношение и к поставленной проблеме и к самому герою очерка.

Разновидностью очерка является *эссе*. Слово *essai* в переводе с французского означает попытку, пробу, очерк. Это «прозаическое сочинение небольшого объёма и свободной композиции, выражающее индивидуальные впечатления и соображения по конкретному поводу или вопросу и заведомо не претендующее на определяющую или исчерпывающую трактовку предмета» (Литературный энциклопедический словарь). Цель эссе – высказать новое, субъективно окрашенное слово о чём-либо. В этом жанре главную роль играет не воспроизведение фактов, а передача впечатлений о человеке, событиях, раздумий о них, ассоциации. Для эссе характерна свободная форма изложения материала, отсутствие систематичности, фрагментарность. Эссе может носить философский, историко-биографический, литературно-критический, научно-популярный характер или чисто беллетристический. Стиль эссе отличается образностью, афористичностью, установкой на разговорную интонацию и лексику. Примерами эссе могут служить «Путешествие из Москвы в Петербург» А.С. Пушкина, «Дневник писателя» Ф.М. Достоевского, «Эпос и лирика современной России» М.И. Цветаевой.

Приводим пример сочинения в жанре эссе.

Анна Ахматова

Эссе

Вечер. Уютный полумрак окутал комнату, и только беспечный огонек танцует на плачущей свече. Легкое дуновение ветерка – и послышался шелест страниц. Замы-

словатые тени пробежали по открытой книге. Объятия ветра привели в движение непослушные страницы. «Анна Ахматова» высвечивалось на обложке.

Этот сборник вновь ждет прикосновения моих рук, чтобы в который раз по секрету нашептать о прекрасных чувствах. А познакомились мы, когда мне было 10 лет, и я только начинала писать стихи. Я всерьез заинтересовалась Ахматовой и стала смотреть на одно и то же стихотворение по-иному с течением времени. А стихотворение это – «Двадцать первое. Ночь. Понедельник...». Оно стало для меня магическим: каждое слово стихотворения нашло свое место в моей жизни... Не раз друзья слышали от меня эти строки, которые вели меня по лабиринту жизни.

Ахматова открыла мне другой мир, мир, где живут по законам чувств. Она, как тонкий психолог, исследует каждый импульс своего сердца. Не так-то просто откровенно признаться себе в тех замысловатых чувствах, переживаниях, которые стирают серый тон с окружающей действительности. Передо мной душа чистая и открытая, которая вновь заставляет меня задуматься, и пред глазами появляются красочные, замысловатые картины. В такие минуты я жалею, что не умею рисовать...

Здесь спящий город в полумраке
Окутан синею фатой,
И юный ветер в черном фраке
С грозой бредет по мостовой.
И гулким эхом капли ливня
Разбудят пыльные дома...
Свет отразится в речке дивно,
Размоет блеклые тона.
И в звездном танце заискрится
Течение шумного ручья.
И небо в лужах отразится,
Где месяц тает, как свеча.
В прохладном воздухе утонет
И шорох капель в серой мгле,
Что ветку ясеня приклонит
К окну, к теплу, к огню, ко мне.

Опять размечталась... И вновь не заметила, что изящный танец загадочного пламени свечи угасает и растворяется в серебряном мраке комнаты. Белоснежные странички сборника темнеют, замирая в ночи, чтобы встретить меня в следующий раз новой волной переживаний. (Вероника С.)

Репортаж – это тоже жанр публицистики, он широко распространён в печати, на радио, телевидении. Репортаж – это сообщение очевидца о событии. Репортёр (автор репортажа) стремится сделать слушателя, читателя свидетелем происходивших событий, помочь ему, используя умело найденные яркие детали, увидеть, услышать, почувствовать случившееся. Репортёр отбирает из того, что происходит на его глазах, самое важное, он стремится быть предельно объективным, но при этом с искренним интересом относится к происходящему. От репортажа требуется живость и лаконичность изложения, разнообразие приёмов изображения (элементы описания, диалоги, характеристики), преобладание кратких синтаксических форм настоящего времени.

Одним из распространённых жанров публицистики, наряду с репортажем, очерком, фельетоном, является интервью. **Интервью** представляет собой запись беседы с политическим, общественным деятелем, деятелем культуры или вообще с каким-либо другим интересным человеком. Для того, чтобы интервью удалось, необходимо отыскать интересного для беседы человека, изучить его жизнь и творчество по имеющимся

материалам в книгах, печати. Необходима также искренняя заинтересованность самого создателя интервью личностью будущего собеседника. Важный момент подготовки интервью – составление вопросов, которые будут заданы. Однако необходимо помнить, что в ходе интервью ответы собеседника могут побуждать задавать непредвиденные вопросы. Беседу нужно правдиво и точно записать (можно использовать магнитофон), дать её прочитать интервьюируемому. Обычно перед интервью даётся краткая справка о лице, с которым будет вестись беседа, об обстановке в которой она проходит, помещаются фотографии собеседника (с его разрешения).

В **рецензии** содержится анализ и оценка произведения литературы, искусства, творческой работы. Рецензия предполагает не только рассказ о чувствах и впечатлениях рецензента, но и серьёзный анализ произведения с самостоятельными обобщениями и выводами (оценкой).

Проще всего начать обучение написанию рецензии с анализа творческой работы одноклассника или собственного сочинения.

Примерный план такой рецензии приводит в своей книге И.А. Фогельсон «Литература учит».

I. Вступительная часть.

Общее впечатление от работы (удовлетворила ли она ваши ожидания, что особенно интересно, а что огорчает и т.п. Замечания о существе темы и её реализации в сочинении).

II. Главная часть.

1. Отвечает ли содержание сочинения выбранной теме, жанру, не вышло ли за их пределы или, может быть, отступило от них. Повлияло ли это на выражение идеи сочинения, достаточно ли ясно она выражена.

2. Композиция сочинения: логика движения мыслей, последовательность в передаче материала (если есть нарушения в логике, то чем вызваны).

3. Все ли суждения аргументированы, какие аргументы используются: эпизоды произведения, цитаты, высказывания критиков и т.п.?

4. Какие мысли, по вашему мнению, пропущены, есть ли фактические ошибки, ошибочные положения?

5. Как выражено отношение самого автора сочинения к тому, о чём он пишет? Какие образные средства использованы для этого?

6. Имеются ли стилистические ошибки? Какие? Характер орфографических и пунктуационных ошибок.

7. Внешнее оформление работы.

III. Заключительная часть.

Обобщение сказанного, выводы, оценка.

Если же брать строго научный подход к написанию рецензии, допустим, на какую-либо книгу или статью, то тогда рецензия оформляется следующим образом и ход рецензии таков:

1. В правом или левом верхнем углу даётся библиографическое описание книжного издания или статьи. Например:

Е.Н. Ильин. Путь к ученику. М., 1986.

Есть и второй вариант оформления. В первом варианте библиографическое описание служит как бы заглавием. Но можно дать собственное заглавие рецензии, которое может выражать основную идею книги. Тогда после заглавия сверху ставится звёздочка и библиографическое описание даётся в виде сноски.

2. Затем рецензент даёт краткую информацию о содержании книги, о её разделах, об общественной проблематике, стиле произведения.

3. Дается критическая оценка книги. Композиционные особенности, их роль в идейно-художественном содержании. Особенности таланта, мастерства писателя. Мысли, чувства, впечатления, которые вызывает у вас рецензируемое произведение. Всё ли интересно, важно, художественно убедительно? Обобщения, выводы, оценки. Автор рецензии может обратить внимание и выделить те или иные вопросы (особенно важные с его точки зрения), зато другие – вправе опустить.

4. Указывается фамилия и инициалы, должность рецензента в правом нижнем углу.

5. Рецензия, охватывающая ряд произведений, объединённых по какому-либо признаку, перерастает в обозрение или обзор.

Реферат. Реферирование – это описательный метод исследования, которым пользуются для усвоения и оценки уже имеющейся научной информации. То есть, реферат – это краткое, сжатое письменное изложение уже имеющейся научной информации по теме исследования, в котором выражается отношение автора реферата к этой информации и дается её оценка.

Обучение реферированию необходимо для формирования умения самостоятельного аналитического исследования. Реферат может быть монографическим, то есть по одному источнику, или обзорным – по нескольким источникам. Источником для реферата служат статьи главы из книг, целые книги. Темы рефератов должны отражать источник реферирования (автора, его работу, существующую научную точку зрения): «Добролюбов и Писарев о характере Катерины: две точки зрения», «Версии смерти С. Есенина» и др.).

Реферат излагается, как правило, своими словами. При необходимости вводятся цитаты и точные определения, обычно такие, против содержания которых референт (составитель реферата) возражает или с которыми он согласен. В реферате обычно используются следующие речевые обороты: «в начале своей работы автор...», «по мнению автора статьи», «как отмечает критик (исследователь)», «исследуемая проблема», «автор уделяет особое внимание», «в работе поднимается вопрос», «можно сделать следующие выводы» и т.д.

Реферат может стать основой для устного сообщения, доклада. Чаще всего доклад содержит в себе реферативную часть, так как докладчику, для того чтобы осветить заявленную проблему, необходимо вначале описать ее состояние в науке, обобщив и оценив предыдущий опыт.

В современных учебных заведениях разного типа рефератом ошибочно называют любую письменную работу ученика, содержащую тот или иной исследовательский материал по данной ему теме. Подобный вид письменной работы с прилагающимся к ней списком использованной литературы следует отнести к жанру **учебного сообщения**, которое может быть представлено как в письменной, так и в устной форме.

Доклад специально готовится для публичного выступления. По типу речи доклад – это рассуждение на определенную докладчиком тему. Отбор литературы для ее описания, анализа и оценки (реферативная часть доклада) докладчик выбирает, руководствуясь темой. Научный доклад предполагает постановку проблемы и, по возможности, попытку ее решить. В школьной практике, к сожалению, докладом принято считать устное сообщение учащегося на заданную тему, основой которого, как правило, является уже имеющееся научное исследование (монография, статья, научно-популярная книга). Ученик присваивает чужой умственный труд, даже не ссылаясь на автора. Как видим, настоящий доклад написать достаточно трудно, и, вероятно, не стоило вводить этот жанр сочинения в школьную практику для всех учащихся. Его могут осваивать лишь ученики, занимающиеся исследовательской деятельностью, преду-

смотренной, например, в гимназиях, по результатам которой ученики и выступают с докладами на школьных научных конференциях.

Итак, самый сложный вид работы по развитию речи – сочинение, как никакой другой, учит глубже понимать прочитанное, высказывать свои мысли, аргументировать их, наблюдать, собирать факты, делать обобщения, выводы, учит самостоятельности мышления, развивает творческие способности школьника, является способом личностного самовыражения. Успех учащихся в написании сочинения зависит от качества разбора произведения на уроках, предложенной учителем тематики, от степени сформированности основных умений и навыков по литературе, от их литературного развития в целом, но самое главное, – от желания самих учащихся писать, которое рождается только в ситуации творческого взаимодействия учителя и учащихся, только при условии систематической работы в этом направлении, только когда учитель чуток и отзывчив в отношении написанного, когда он поддерживает и поощряет литературное творчество своих учеников.

Мартынкевич С.В.,
кандидат педагогических наук, доцент
ВДУ ім'я П.М. Машэрава

ТВОРЧЫЯ ПРАЦЫ Ў СІСТЭМЕ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕНЧА-КАМУНІКАТЫЎНЫХ УМЕННЯЎ ВУЧНЯЎ ПРЫ НАВУЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Стратэгічная мэта сучаснай моўнай адукацыі – фарміраваць асобу, развіваць яе камунікатыўны патэнцыял на аснове авалодання адзінкамі мовы ў іх стылістычных, культуралагічных, эстэтычных праяўленнях. Працэс навучання беларускай мове патрабуе такіх падыходаў, якія б падводзілі вучняў да ўсведамлення неабходнасці засваення нормаў мовы як цэласнай сістэмы, без ведання якой немагчыма якасна арганізаваць сваё маўленне, пабудаваць звязнае выказванне. Разам з тым развіццё творчых здольнасцей вучняў з'яўляецца асновай фарміравання асобы, індывідуальнасці вучня, спрыяюць паспяховаму дасягненню вынікаў у любой дзейнасці, у тым ліку і маўленні.

Практычнае авалоданне мовай як канцэптуальная ідэя курса і прадвызначае менавіта такія кірунак, у аснове якога творчая дзейнасць вучняў. Сучасныя лінгваметадычныя падыходы, накіраваныя на развіццё моўнай асобы, арыентуюць на фарміраванне ўменняў знаходзіць рашэнні, прымяняць набытыя веды і карыстацца ўласным вопытам ў нестандартных сітуацыях. На думку псіхалагаў (Л.С. Выгоцкі, В.М. Цяглова, У.Д. Шадрыкаў, Д.Б. Багаяўленская і інш.), развіццё творчасці садзейнічае комплекс наступных агульнавучэбных уменняў, які складаюць сінтэтычныя ўменні, што даюць магчымасць генерыраваць незвычайныя, нестандартныя ідэі; аналітычныя, якія дазваляюць аналізаваць і крытычна ацэньваць рэчаіснасць. Таму важным складнікам працэсу навучання беларускай мове з'яўляецца практычны блок, які ўяўляе сабой сістэму практыкаванняў, дзякуючы якім тэорыя ўвасабляецца ў практычную дзейнасць. У выніку працэс засваення мовы, аб'ектыўнай заканамернасцю якога з'яўляецца не толькі магчымасць перадаваць гатовыя ўзоры маўлення, але і актыўна ствараць уласныя выказванні, павінен падпарадкоўвацца прынцыпу развіцця творчых лінгвістычных здольнасцей.

У сістэме навучання беларускай мове развіццё творчых уменняў у шырокім сэнсе, а гэта значыць і маўленча-камунікатыўных прымяняльна да канкрэтнага этапу навучання, павінна быць не эпізадным, а планамерным і мэтанакіраваным. Аналіз вучэбнай праграмы паказвае, што існуючы змест навучання рэалізуе скразную ідэю

развіцця маўлення праз уключэнне ў яго наступных творчых прац: **5 клас** – вусныя і пісьмовыя пераказы, складанне тэкстаў па серыі малюнкаў; **6 клас** – сачыненне-апавяданне ў мастацкім стылі; сачыненне-апавяданне з элементамі апісання; **7 клас** – сачыненне-апісанне знешнасці чалавека; сачыненне-апісанне вёскі, горада, мікрараёна; сачыненне-апісанне помніка гісторыі (культуры); разважанне на тэму “Каго можна назваць сапраўдным сябрам?”; **8 клас** – разважанне на маральна-этычную тэму; водгук на праявіны твор; **9 клас** – пісьмовыя паведамленні на лінгвістычную тэму з апісаннем моўных з’яў; падрыхтоўка тэкстаў дыскусійных выступленняў; напісанне тэкстаў публіцыстычных жанраў.

Такім чынам, творчыя працы паводле стылю і тыпу маўлення патрабуюць свядомага стаўлення да моўных сродкаў у кожным асобным выпадку, каб перадаваць уласныя светаадчуванні праз слова, арыентавацца ў камунікатыўнай сітуацыі, ствараць дарэчнае выказванне. Каб забяспечваць актыўнае развіццё творчых здольнасцей, сістэма навучання творчым працам павінна: 1) мець інтэграваную аснову, якая будзе садзейнічаць развіццю увагі, памяці, мыслення, уяўлення; 2) уключаць формы работы ад рэпрадуктыўных, што дазваляць актуалізаваць набытыя веды, да часткова-пошукавых і творчых; 3) стымуляваць цікавасць і маўленчую актыўнасць вучняў. Найбольш мэтазгодныя наступныя метады: эўрыстычны, праблемны, мадэльны.

Мадэляванне тэкстаў творчых прац паводле стылю і тыпу маўлення пачынаецца з асэнсавання тэмы. *Тэма* – прадмет тэксту, тое, пра што апавядаецца, разважаецца, апісваецца. Яна павінна быць канкрэтнай, скіроўваць да адбору фактычнага матэрыялу. Пры напісанні сачыненняў, якія адпавядаюць класіфікацыі паводле стылю і тыпу маўлення, разглядаюцца тэмы *шырокая і вузкая*, якая можа быць сфармулявана як тэма-паняцце, тэма-пытанне, тэма-меркаванне. Тэма-паняцце толькі называе прадмет сачынення, не прадказваючы асноўны тэзіс і не шлях яго разгортвання. Тэма-пытанне вызначае шлях да раскрыцця думкі: адказ на пытанне падводзіць да фармулёўкі тэзісу. Тэма-меркаванне звычайна сфармулявана як гатовы тэзіс. Напрыклад:

Мая Радзіма – Беларусь

Каля карты Беларусі

Ці ведаеце вы легендарныя мясціны роднага краю?

Мой родны горад: гісторыя і сучаснасць

Тэма экстралінгвістычная па сваёй сутнасці, хоць і выражаецца сродкамі мовы. Яна ахоплівае ўвесь змест выказвання і можа супадаць з загалоўкам. Суадносіны тэмы і зместу могуць мяняцца ў розных тыпах тэкстаў. У афіцыйным стылі яны супадаюць, у публіцыстычным могуць быць супярэчлівымі. Успрыманне тэксту пачынаецца з загалоўка.

План рэалізуе тэму і галоўную думку сачынення, падводзіць да папярэдніх разваг пра нападзенне частак тэксту. Напісанню сачынення можа папярэднічаць складанне *плана-накіду, цытатнага плана, простага або складанага плана*. Складанне плана – адзін з важных элементаў працэсу напісання сачынення, які дапамагае спрагназаваць ідэйны змест, убачыць прычынна-выніковыя сувязі, прадказаць апісанне ходу падзей. Для фармулёўкі назваў пунктаў плана неабходна знайсці найбольш дакладныя словы, якія перадаюць сэнс часткі. Напрыклад, падобраныя ў якасці пунктаў плана прыказкі, могуць быць выкарыстаны як цытаты пры раскрыцці зместу сачынення на тэму “Сапраўдны сябар...які ён?”

1. *Чалавек без сяброў, што печ без дроў.*
2. *Няма грошай – не бяды, як сяброў грамада.*
3. *Той не можа быць другам, хто ў бядзе абыдзе кругам.*
4. *Сябар не той, хто мёдам мажа, а той, хто праўду ў вочы кажа.*
5. *І службу служы, і сябру дапамажы.*
6. *Новых сяброў набывай, але і старых не забывай.*

Пры падборы матэрыялу для раскрыцця зместу сачынення варта карыстацца наступнымі прынцыпамі, якія залежаць ад спосабу выкладу думкі:

падтэмны прынцып выкарыстоўваецца пры разгортванні плана сачынення-апавядання, дзе мікратэмы раскрываюць зададзеную галоўную тэму;

паслядоўна-храналагічны прынцып блізкі да падтэмнага, патрабуе адбору і выкладу матэрыялу ў храналагічнай паслядоўнасці;

прынцып разумення шматбаковасці тэмы і неабходнасці раскрываць розныя яе аспекты выкарыстоўвацца ў сачыненнях-апісаннях знешнасці чалавека, апісаннях прадметаў рэчаіснасці і інш., дзе асобныя элементы выяўляюць асаблівасці прадмета раскрыцця тэмы ў цэлым;

параўнальна-супастаўляльны прынцып, пры якім асноўны прыём раскрыцця тэмы – характарыстыка фактаў па падабенству, па кантрасце і інш., што дае магчымасць вылучыць адметнае, індывідуальнае, падкрэсліць тыя ці іншыя якасці;

прынцып аналізу праблемы тэмы патрабуе шматбаковага падыходу да падбору аргументаў для абгрунтавання зместу і спосабаў раскрыцця тэмы.

У працэсе падрыхтоўкі да напісання творчых прац могуць быць выкарыстаны ў той ці іншай ступені ўсе адзначаныя спосабы раскрыцця тэмы.

Разам з тым закладзеная ў вучэбныя праграмы сістэма развіцця творчых маўленча-камунікатыўных уменняў павінна ўключаць не толькі традыцыйныя віды сачыненняў паводле стылю і тыпу маўлення, але і творчыя працы, якія актуалізуюць вывучэнне лінгвістычнага матэрыялу і пацвярджаюць неабходнасць авалодання моўнай нормаў найперш для таго, каб правільна, дакладна, дарэчна выказвацца ў разнастайных рэальных вучэбных сітуацыях і сітуацыях паўсядзённа-побывавага жыцця.

На сучасным этапе развіцця лінгваметодыкі навукоўцы абгрунтавалі мэтазгоднасць вывучэння стыляў маўлення ў цеснай узаемасувязі з іх жанравай разнастайнасцю (Г.М. Валочка, В.Я. Гольдзін, Т.У. Ігнатовіч, Т.С. Кудраўцава, Г.І. Нікалаенка, Т.В. Шмялёва і інш.). Менавіта прынцып жанрава-стылістычнай арыентацыі найбольш паслядоўна рэалізуе ідэі камунікатыўна-дзеяснага навучання беларускай мове, накіроўвае на развіццё творчых здольнасцей, фарміраванне маўленча-камунікатыўных уменняў і ў цэлым развіццё маўлення. Веды пра будову тэкстаў розных жанравых формаў садзейнічаюць упарадкаванню выказвання, дакладнаму і дарэчнаму адбору моўных сродкаў.

Таму прапанаваны ў праграме пералік творчых прац па беларускай мове варта пашырыць найбольш запатрабаванымі жанрамі, актуальнымі для розных сітуацый маўленчых зносін, дзе мэта вызначае жанр маўлення. Акрамя *гутаркі*, вызначанай праграмай для разгляду пры вывучэнні гутарковага стылю, вучням V і VI класаў мэтазгодна прапаноўваць стварэнне такіх выказванняў, як *сяброўскі ліст*, *sms-паведамленне*, *бытавая запіска*. Пры вывучэнні мастацкага стылю неабходна “...раскрыць сакрэт мастацкага тэксту, дзе звыклых словы, якія даволі шырока выкарыстоўваюцца ў штодзённым маўленні, нечакана становяцца крыніцай незвычайна яркіх вобразаў” [1, с.19]. Таму разам з *апавяданнем* варта разглядаць асаблівасці стварэння *мастацкага апісання*, *усхваляльнага слова*, *загадкі*. *Лінгвістычнае паведамленне і рэцэнзаванне адказу* як даступныя для вучняў жанры навуковага стылю будуць садзейнічаць фарміраванню міждысцыплінарных уменняў і навыкаў, якія запатрабаваныя на працягу ўсяго навучання пры засваенні розных вучэбных прадметаў. Уменні напісання *аб’явы*, *запрашэння*, *біяграфіі* і *характарыстыкі* актуалізуюцца ў тыповых афіцыйных сітуацыях, таму ў змест навучання варта ўключыць матэрыял пра асаблівасці жанравых формаў такіх тэкстаў. Звесткі пра *нататку*, вызначаныя маўленчай часткай вучэбнай праграмы, арганічна спалучаюцца з асаблівасцямі будовы *замалёўкі* ў публіцыстычным стылі.

Стварэнне творчай працы паводле зададзенага жанру маўлення павінна пачынацца з вызначэння жанравых асаблівасцей тэксту. Г.І. Нікалаенка прапануе прытрымлівацца наступнай метадычнай схемы: “маўленчая сітуацыя, змястоўныя, кампазіцыйныя і лінгвастылістычныя асаблівасці” [2, с. 29]. Фарміраванне ведаў і ўменняў, звязаных з вывучэннем паняцця *жанр маўлення*, адбываецца ў асноўным імпліцытна на аснове аналізу тэкстаў пэўных жанраў і дэманстрацыі асаблівасцей іх арганізацыі. Выкананне маўленчых практыкаванняў з элементамі камунікатыўнага аналізу тэкстаў паспрыяе ўсведамленню вучнямі жанравых асаблівасцей выказванняў, якія ствараюцца ў адпаведнасці з зададзенай камунікатыўнай мэтай:

- вызначыць жанравыя характарыстыкі сітуацыі маўлення, якая апісана ў тэксце;
- вызначыць камунікатыўную задачу (устаноўку), суаднесці з камунікатыўнай задачай і вызначыць жанр маўлення;
- вызначыць асаблівасці кампазіцыі тэксту адносна ўдзелу суразмоўцаў у маўленні;
- ахарактарызаваць асаблівасці выказванняў адносна ролевых адносін суразмоўцаў;
- вызначыць, пра што паведамляе аўтар, з якой мэтай падае інфармацыю, як апісанне сітуацыі маўлення дапамагае разгарнуць тэму выказвання;
- знайсці моўныя сродкі, якія выяўляюць жанрава-стылістычныя асаблівасці тэксту;
- вызначыць адпаведнасць моўных сродкаў у выказванні сітуацыі маўлення і адрасату.

Важна давесці вучням, што пры змене сітуацыі маўлення з афіцыйнай на неафіцыйную ці наадварот тэксты некаторых жанраў (*запрашэнне, вішаванне, ліст і інш.*) нават пры захаванні тэмы патрабуюць іншага моўнага афармлення.

Напрыклад, пры стварэнні тэксту *запрашэння* варта паведаміць, што існуюць афіцыйныя і неафіцыйныя запрашэнні. Звычайна выказванне ўключае зварот да асобы, указанне прычыны ці падзеі, якая адбудзецца, пераканальную просьбу з’явіцца на ўрачыстасць. Пры запрашэнні трэба ветліва выказаць прапанову, можна падабраць пераканальныя аргументы, але яны не павінны быць празмерна навязлівымі.

“Запрашэнне на бал”. Свята у галерэі Міхаіла Савіцкага.

Даведацца пра рэцэпты прыгажосці і здароўя, праўда, з 18-га стагоддзя, вы зможаце ў мастацкай галерэі Міхаіла Савіцкага. Тут пройдзе тэатральна-музычнае свята “Запрашэнне на бал”. Вы навучыцеся мове веера, убачыце рэдкія прадметы гардэроба і даведаецеся, як раскладваліся старажытныя картачныя пас’янсы. Зможаце пакінуць запіс гусіным пяром у альбоме гаспадарскай дачкі. Пасля чаго ўсе закружаць мазурку на святочнай зале. Прыходзьце на свята! (З газеты “Літаратура і мастацтва”)

У неафіцыйнай сітуацыі не варта быць асабліва настойлівым у час запрашэння, неабходна выслухоўваць адказы суразмоўцы. Напрыклад, у практыкаванні апісваецца неафіцыйная сітуацыя: *Узнавіце ў памяці сітуацыі суразмоўніцтва, калі вы звярталіся з запрашэннем не толькі сваіх сяброў, але і да блізкіх людзей (бабулі, цёці і інш). Сплануйце свае маўленчыя паводзіны ў час запрашэння, адрасуючы шчырыя словы вашым блізкім. Уявіце, што набліжаецца адно з сямейных свят. Каб зрабіць сюрпрыз сваім блізкім, вы вырашылі скласці для ўсіх арыгінальныя запрашэнні. Прадумайце іх змест, падбярыце шчырыя і пераканаўчыя словы. Якія звароткі вы выкарыстаеце, каб вашы блізкія адчулі клопат і неабходнасць у іх прысутнасці? Аформіце запрашэнні так, каб вашы тэксты былі жывымі, выразнымі, адпавядалі той урачыстай сітуацыі, якую вы сабе ўявілі. Тэксты ваших запрашэнняў могуць утрымліваць сродкі, якія надаюць выказванню эмацыйнасць, выразнасць.*

*Гумарыстычнае апавяданне, віншаванне, усхваляльнае слова (камплімент), загадка і іншыя жанры арганічна дапаўняюць традыцыйны пералік творчых прац і з'яўляюцца тымі прыцягальнымі элементамі, якія надаюць працэсу навучання творчы характар, з'яўляюцца стымулам да актыўнага маўлення. Навучанне такім выказванням патрабуе стварэння праблемнай сітуацыі, якую немагчыма вырашыць традыцыйнымі прыёмамі, бо для арыгінальных тэкстаў неабходны творчыя здольнасці, камунікатыўная крэатыўнасць, назіральнасць, нестандартны падыход. Напрыклад, у аснове *гумарыстычнага апавядання* – камічная сітуацыя ці смешнае здарэнне. Апавед вядзецца ў неафіцыйных умовах, нязмушанай сітуацыі пра незвычайны выпадак з рэальнага жыцця. Гумар можа праяўляцца ў манеры апаведу, апісанні знешнасці ці мовы герояў, выяўленні несупадзення дзеянняў герояў і выніку. Апісваючы падзеі, аўтар імкнецца выклікаць смех і жартаўлівыя адносіны да таго, што здарылася. Забаўляльная інфармацыя разлічана на вуснае ўспрыманне, таму з дапамогай розных мадуляцый галасу можна перадаць жартаўлівы характар падзей. Аднак, калі героем апавядання з'яўляецца не сам аўтар, а іншая дзейная асоба, трэба памятаць пра карэктнасць, пазбягаць катэгарычнасці і сарказму. Нельга называць прысутных у 3-й асобе – ён, яна.*

Пры напісанні творчых прац вучні адкрываюць для сябе новыя каштоўнасці, абапіраючыся на набыты вопыт, пераконваюцца ў неабходнасці авалодання лексіка-граматычнымі рэсурсамі мовы, нормамі культуры маўлення. Сістэма камунікатыўна-маўленчых практыкаванняў павінна садзейнічаць як свядомаму, так і імпліцытнаму засваенню сутнасці маўленчых паняццяў, такіх як стыль, тып, жанр маўлення, фарміраванню творчых уменняў маўленчай дзейнасці і ўсведамленню камунікатыўных якасцей маўлення, што ў выніку забяспечыць рэалізацыю задач моўнай адукацыі.

Літаратура

1. Львова, С.И. Уроки словесности: 5–9 классы / С.И. Львова. – М.: Дрофа, 2001. – 411 с.
2. Николаенко, Г.И. Теоретико-методические основы обучения жанрам речи на уроках русского языка в средней школе / Г.И. Николаенко. – Минск: НИО, 2001. – 271 с.

Т.Е. Трощинская-Степушина,
кандидат филологических наук,
учитель ГУО “Средняя школа № 4 г. Витебска”

АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ИХ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

В начале XXI века общество, как в нашей стране, так и во всём мире претерпевает существенные изменения. Поэтому и перед школой ставятся более сложные задачи, среди которых – всестороннее развитие личности обучающегося в процессе обучения, что является одной из важнейших предпосылок в формировании и развитии его творческого потенциала.

Ключевой проблемой в решении задачи повышения эффективности и качества учебного процесса является активизация учения учащихся. Ее особая значимость состоит в том, что учение, являясь отражательно преобразующей деятельностью, направлено не только на восприятие учебного материала, но и на формирование отношения учащегося к самой познавательной деятельности. Преобразующий характер деятельности всегда связан с активностью субъекта. Знания, полученные в готовом виде, как правило, вызывают затруднения учащихся в их применении к объяснению наблюдаемых явлений и решению конкретных задач. Одним из существенных недостатков знаний учащихся остается формализм, который проявляется в отрыве заучен-

ных учащимися теоретических положений от умения применить их на практике. Решение задачи повышения эффективности учебного процесса требует научного осмысления проверенных практикой условий и средств активизации учащихся.

Активные методы обучения позволяют использовать все уровни усвоения знаний: от воспроизводящей деятельности через преобразующую к главной цели – творческо-поисковой деятельности. Творческо-поисковая деятельность оказывается более эффективной, если ей предшествует воспроизводящая и преобразующая деятельность, в ходе которой учащиеся усваивают приемы учения.

Необходимость активного обучения заключается в том, что с его помощью можно достаточно эффективно решать целый ряд задач, которые с трудом достигаются в традиционном обучении:

- формировать не только познавательные, но и профессиональные мотивы и интересы, воспитывать системное мышление специалиста;

- учить коллективной мыслительной и практической работе;

- формировать социальные умения и навыки взаимодействия и общения, индивидуального и совместного принятия решений;

- воспитывать ответственное отношение к делу, социальным ценностям и установкам как коллектива, так и общества в целом.

Познавательная деятельность и её наивысший уровень – исследовательская деятельность – имеет особый статус. Психологи (Л.С. Выготский, В.Я. Ляудис, А.Р. Лурия и др.) и педагоги (В.А. Сухомлинский, Ш.А. Амонашвили, В.Ф. Шаталов, Е.Н. Ильин и др.) отмечают, что для школьников наиболее значима такая деятельность, которая по содержанию, логической структуре и приёмам организации соответствует их стремлению к интеллектуальной самостоятельности и носит творческий характер [1, с. 30]. Именно поэтому проблема активизации исследовательской деятельности становится всё более актуальной как в теории, так и в практике школьного образования на современном этапе.

Как указывают учёные, «сближению учебного и научного познания служит исследовательский метод, который проявляется различными элементами в других методах и находит воплощение в многообразных формах обучения» [2, с. 153]. Поиски путей для воплощения активизации исследовательской деятельности учащихся на практике усилили внимание учёных к средствам и методам сближения учебной и научной деятельности. Наблюдение, эксперимент, аналогия, сравнение как методы науки применяются и в учебном процессе; однако, по мнению учёных, в частности, М.И. Махмутова, эти методы «отражают лишь эмпирический уровень научного познания и не могут обеспечить теоретический уровень усвоения новых знаний» [3, с. 374].

В связи с этим особенно важна переориентация методического мастерства учителя, а именно: предоставление ведущей роли самостоятельной активности учащихся на всех этапах учения, поиски новых путей в обучении, связанных с возможностью применения учащимися личного опыта при овладении новыми знаниями, которые способствуют переводу познавательной деятельности учащихся на более высокий уровень – научный. При этом неоспоримо значение целенаправленной самостоятельной работы в активизации исследовательской деятельности учащихся.

Самостоятельность – важная сторона мотивации учения учащихся, которая связана с определением объекта, средств деятельности, её осуществления самим учащимся без помощи учителей. Познавательная активность и самостоятельность неотделимы друг от друга: более активные школьники, как правило, и более самостоятельные; недостаточная собственная активность учащегося ставит его в зависимость от других и лишает самостоятельности. В педагогической практике используются различные пути активизации познавательной деятельности, основные среди них –

разнообразие форм, методов, средств обучения, выбор таких их сочетаний, которые в возникших ситуациях стимулируют активность и самостоятельность учащихся.

Наибольший активизирующий эффект на занятиях дают ситуации, в которых учащиеся хотят и могут отстаивать свое мнение, принимать участие в дискуссиях и обсуждениях, ставить вопросы своим товарищам и преподавателям, рецензировать ответы товарищей, оценивать ответы и письменные работы товарищей, объяснять более слабым учащимся непонятный материал, находить несколько вариантов возможного решения познавательной задачи (проблемы), решать познавательные задачи путем комплексного применения известных им способов решения и др. Технологии самостоятельного обучения подразумевают прежде всего повышение активности учащихся: истина, добытая путем собственного напряжения усилий, имеет огромную познавательную ценность. Отсюда можно сделать вывод, что успех обучения в конечном итоге определяется отношением учащихся к учению, их стремлением к познанию, осознанным и самостоятельным приобретением знаний, умений и навыков, их активностью.

Таким образом, активизация познавательной деятельности обучающихся, обучение основам исследовательской деятельности, формирование и стимулирование навыков самостоятельной работы – все эти факторы являются залогом развития творческого потенциала школьника. Это связано с тем, что общая тенденция развития современного материального и духовного производства такова, что творческий, исследовательский поиск становится неотъемлемой частью любой профессии. Потому и исследовательское поведение в современном мире рассматривается не как узко специализированная деятельность, характерная для небольшой профессиональной группы научных работников, а как неотъемлемая характеристика личности, входящая в структуру представлений о профессионализме в любой сфере деятельности. И даже шире – как стиль жизни современного человека.

Литература

1. Алексеев, Н.Г. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся / Н.Г. Алексеев // Исследовательская работа школьников. – 2002. – № 1. – С. 24–33.
2. Леонтович, А.В. Учебно-исследовательская деятельность школьников как модель педагогической технологии / А.В. Леонтович // Народное образование. – 1999. – № 10. – С. 152–158.
3. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе / М.И. Махмутов. – М.: Просвещение, 1977. – 374 с.

В.І. Русілка,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт
ВДУ імя П.М. Машэрава

ТВОРЧЫЯ ЗАДАННІ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў 8-М КЛАСЕ

У падручніку “Беларуская літаратура. 8 кл.” (аўтары-складальнікі М.А. Лазарук, В.І. Русілка, І.М. Слесарава) паслядоўна і настойліва ўвасабляецца адзін з асноўных прынцыпаў канцэпцыі літаратурнай адукацыі – стымуляцыя ўласнай культуратворчасці дзяцей. Гэта забяспечваецца прадуманай сістэмай пытанняў і заданняў да твора. Ужо з першага раздзела “У трох абліччах” (роды мастацкай літаратуры) вучні прывыкаюць задумвацца над спецыфікай мастацкіх твораў і тлумачыць яе, чаму спрыяюць разгорнутыя фармулёўкі пытанняў.

Вывучэнне раздзела “Голасам душы і сэрца” (лірычныя жанры) заканамерна патрабуе вялікай колькасці заданняў на развіццё ўласнай творчасці дзяцей, без чаго

немагчыма арганізаваць паўнацэннае засваенне вучэбнага матэрыялу. У методыцы, а найбольш у школьнай практыцы (В.М.Туркевіч, А.М.Белакоз, І.П.Волкаў, Т.У.Трафімчык і інш.) даўно прапагандуюцца заданні на ўласную вершатворчасць дзяцей. Вядома, яе арганізацыя – справа надзвычай адказная і далікатная, якая патрабуе вялікай педагагічнай культуры, тактоўнасці і эстэтычнага густу настаўніка. Падручнік жа прапануе заданні на дапісванне і напісанне верша, якія могуць выконвацца як класныя ці дамашнія, а таксама ў час пазакласнай працы па літаратуры. Галоўнае – захаванне прынцыпу зацікаўленасці і добраахвотнасці.

Добры плён даюць заданні на дапісванне і напісанне твора па апорнай схеме чаргавання радкоў пры вывучэнні класічных, “цвёрдых” форм лірыкі (трыялет, санет, актава).

Спрабуючы свае сілы ў напісанні вершаў, вучні з большай цікавасцю, адказнасцю і ўвагай ставяцца да кожнага слова і вобраза ў тых творах, якія вывучаюцца на ўроках.

Можна выкарыстоўваць прыём напісання верша на зададзеную тэму па апорных словах ці без іх з наступным чытаннем вершаў паэтаў на тую ж тэму. На прыкладзе вучнёўскіх практыкаванняў варта вызначаць рытм і памер, кампазіцыю і іншыя элементы формы. Найперш жа, вядома, настаўнік адзначаць шчырасць пачуцця і вобразныя знаходкі, калі яны ёсць, дапаможа індывідуальна кожнаму вучню знайсці патрэбнае слова, зрабіць верш лепшым.

Найбольш удалыя спробы пярэварта збіраць у літаратурныя альманахі, змяшчаць у насценным друку, дасылаць у перыядычныя выданні.

Эфектыўным уяўляецца такі прыём, як дапісванне верша. Настаўнік падбірае верш, што ўспрымаецца як адносна закончаны тэкст і без апошняга радка або страфы. Як правіла, гэта прыклад філасофскай лірыкі, якая будзецца па класічнай схеме разважання: тэзіс – аргументы – вывад. Пасля “ўжывання” ў тэкст, гутаркі па яго змесце вучням прапануецца дапісаць, закончыць верш, гэта значыць, зрабіць “вывад”. Выбіраюцца лепшыя варыянты дапісаных радкоў, з якімі тэкст чытаецца поўнасцю, каб захаваць яго цэласнасць. Вучні аргументуюць свой выбар. Пасля гэтага чытаецца поўнасцю аўтарскі варыянт і высвятляецца, чаму ж аўтар сказаў менавіта так, чаму да гэтага “не дадумаліся” вучні (калі ж дзеці прапануюць аўтарскі варыянт – значыць, яны ідэальна адчулі ход паэтычнай думкі). Такі прыём канкрэтызуе ўвагу па асноўнай думцы верша, прымушае глыбей яе асэнсавать, выкарыстоўваючы для гэтага ўсе тыя веды пра асобу аўтара, яго паэтычную індывідуальнасць, якія ўжо ёсць у вучняў.

Пры выкарыстанні прыёмаў, якія прадугледжваюць элементы ўласнай вершатворчасці вучняў, настаўнік павінен улічваць, што існуе небяспека парушыць вобразную структуру зыходнага твора, разбурыць яго цэласнасць. Каб гэтага не дапусціць, неабходна ўважліва ўчытвацца ў вобразы верша, ствараць адпаведны яму настрой і імкнуцца, каб вучнёўскія знаходкі набліжаліся да аўтарскіх па ідэі і эмацыянальным ладзе. І, як абавязковая ўмова, на заключным этапе працы павінен гучаць цалкам твор сапраўднай паэзіі – аўтарскі варыянт.

Вядома, заданні, што прадугледжваюць элементы ўласнай вершатворчасці, разлічаны не на кожнага вучня, а на тых, у каго ёсць пэўныя здольнасці, якія трэба развіваць. Дыферэнцыраваны падыход да такой працы – перадумова яе эфектыўнасці.

Калі заданні на ўласную вершатворчасць не абавязковыя для кожнага вучня, то супаставіць творы розных відаў мастацтва (літаратуры, музыкі, жывапісу, тэатра, кіно) павінен умець кожны, і ў падручніку шырока прадстаўлены такія заданні з прыкладным алгарытмам параўнання, які ўлічвае перададзеныя ў творы эмоцыі, яго ідэю, мастацка-вобразную структуру і жанравыя асаблівасці. Метадычна эфектыўным уяўляецца

таксама параўнанне перакладаў твора на рускую мову з арыгіналам, распрацоўка ілюстрацыйнага матэрыялу да твораў (асабліва афіш да спектакляў)

Прапануем некаторыя прыклады творчых заданняў, якія дапоўняць метадычны апарат падручніка.

Да п'есы А. Дударова "Кім":

1. Распрацаваць эскізы афішы і праграм да спектакля па п'есе А. Дударова "Вечар" ці "Кім".

Пры выкананні гэтага задання вучняў трэба пазнаёміць з паняццямі "афіша" і "праграма".

Афіша – (франц. affiche – аб'ява ад affichee – выстаўляць напаказ) – від рэкламы, паведамленне пра спектакль. Вывешваецца перад уваходам у тэатр і ў людных месцах (вуліцы, плошчы). Афішы бываюць шрыфтавыя (яны змяшчаюць асноўныя звесткі аб спектаклі, пастаноўках і выканаўцах), маляваныя (яны даюць эмблему тэатра, сцэны са спектакля і асноўныя звесткі пра яго стваральнікаў) і змешаныя (з выкарыстаннем фатаграфій). Да прэм'еры складаюцца падрабязныя афішы: называюцца аўтары, выканаўцы, пастановачная група: рэжысёры, мастакі-дэкаратары, балетмайстры і інш. На Беларусі афішы паявіліся ў сярэдзіне XIX ст., былі як друкаванымі, так і рукапіснымі. Сёння пераважна выкарыстоўваюць афішы-плакаты, у якіх у абагульненай форме, з выкарыстаннем сімвалаў і метафар, раскрываецца змест пастаноўкі.

Праграма тэатральная – друкаваны паказальнік спектакля. У ёй змяшчаецца назва п'есы, указваецца аўтар, рэжысёр, пастаноўшчык, мастак, кампазітар і інш., пералічваюцца дзейныя асобы і выканаўцы іх роляў. Калі драматург у спісе дзейных асоб дае кароткія заўвагі пра іх, то гэтыя звесткі змяшчаюцца ў праграме.

2. Дапісаць апошнюю з'яву п'есы А. Дударова "Кім" па пачатку:

Шыкоўны офіс сучаснай кампаніі, застаўлены аргтэхнікай. За сталом перад кампутарам сядзіць прыгожая, добра і з густам апранутая маладая жанчына. Звініць тэлефон.

Юля. Генеральны дырэктар міжнароднай кампаніі "Шчаслівыя дзеці" слухае...

Да верша Я. Купалы "Спадчына".

1. Вуснае славеснае маляванне "Вобразы мілыя роднага краю"

2. Письмовае міні-даследаванне "Агульнае і рознае ў вершы Я. Купалы "Спадчына" і ілюстрацыі М. Басальгі да яго" па алгарытме: а) час напісання; б) колеры ў творы, іх значэнне; в) асноўныя вобразы (буслы, крыжы на могілках, вясеннія праталіны, лес, дрэвы, млын, поле, царква); г) пярэдні план і фон; д) ідэйная ўстаноўка аўтараў, яе суаднесенасць з часам.

Да верша М. Багдановіча "Слуцкія ткачыкі".

1. Параўнаць тэкст верша М. Багдановіча "Слуцкія ткачыкі" і яго пераклад на рускую мову, зроблены Міхаілам Ісакоўскім:

Слуцкие ткачихи

Навек им бросить приказали
Поля родные и леса:
На панский двор в неволю взяли
Ткать золотые пояса.

Девичьей радости не зная,
Забыв про солнечные дни,
В неволе тяжкой увядая,

На лад персидский ткнут они.

А за стеной смеется поле,
Синеет неба вышина, –
И мчатся думы на раздолье
Туда, где солнце и весна;

Туда, где зеленеют всходы,
Где зацветают васильки,

Где серебром сверкают воды
Меж гор пробившейся реки;
Где виден край седого бора...

И вот, забывшись, ткёт рука
Взамен персидского узора –
Узор родного василька.

Вучні заўважаць, што пераклад М.Ісакоўскага ў цэлым адпавядае арыгіналу і захоўвае вобразную сістэму верша. Захаваны рытм і вершаваны памер (чатырохстопны ямб). Аднак ёсць і адрозненні. Першае, знешняе, адразу кідаецца ў вочы: М. Ісакоўскі падзяліў тэкст на 5 чатырохрадкоў і тым самым парушыў абумоўленую сэнсам кампазіцыю твора: ён выразна дзеліцца на дзве часткі і заключны акорд – трохрадкоўе, якое ў Багдановіча выдзелена ў асобную страфу).

Першы радок верша М.Багдановіча “Ад родных ніў, ад роднай хаты” падкрэслівае боль разлукі з самым дарагім, для чаго паэт ужывае дзейсны мастацкі сродак – **паўтор** эпітэта “родны”, што мае важную ідэйна-эстэтычную функцыю і стварае эффект гармоніі. У перакладзе ж радок губляе выразнасць: “Навек им бросить приказали...». Наступныя вобразы перададзены добра, аднак яны не зусім дакладна адпавядаюць колерам слухавых паясоў. У Багдановіча «край зубчаты бору» выразна нагадвае беларускі арнамент, ды і колеры спелага жыта, халоднага срэбра ракі, васількоў, якія сінеюць «міла», часцей сустракаюцца на слухавых паясах. Перакладчык не заўважыў важнае па эмацыянальным напаміну слова «міла». Вобраз «меж гор пробившейся реки» таксама не зусім адпавядае арыгіналу, нездарма ж у артыкуле А. Клышкі «Пра верш М.Багдановіча», які вучні абавязкова прачытаюць пры аналізе твора, сказана: «І пры радках аб хвалях «ліючайся ракі», здаецца, пояс сам сплывае з рукі». Слова «ліючайся» болей мяккае і пяшчотнае.

Праз пераклад М.Ісакоўскага мільёны людзей могуць пазнаёміцца з класічным узорам беларускай паэзіі, а супастаўленне вучнямі верша і яго пераклада дапамагае ім перш за ўсё ўважліва прачытаць твор М.Багдановіча і спасцігнуць законы яго гармоніі.

2. Праслухаць хор А.Багатырова «Слуцкія ткачыкі» і паразважаць пра тое, як вобразы і ідэя верша перададзены ў музычным увасабленні.

Да верша М. Багдановіча “Раманс”.

1. Пазнаёміцца з музычнымі творамі на вершы М. Багдановіча (раманы “Зорка Венера” на музыку А. Туранкова і М. Багатырова і на музыку С. Рака-Міхайлоўскага ў апрацоўцы А. Багатырова і С. Палонскага; поп-опера І. Паліводы “Максім”; лібрэта Л. Пранчака; інш.) і напісаць міні-даследаванне “М.Багдановіч і музыка”.

2. Паслухаць раманс Ю. Семянякі на верш А. Русака “Дзе ты, зорка мая?” і параўнаць гэты твор з рамансам “Зорка Венера” на словы М. Багдановіча. Алгарытм:

- 1) характар мелодыі (бравурная, гучная, пяшчотная, ціхая, сумная, вясёлая і г.д.);
- 2) адпаведнасць музыкі і слоў;
- 3) роля мастацкіх вобразаў, сімвалаў, метафар, эпітэтаў;
- 4) агульныя вобразы ў творах;
- 5) асаблівасці паэтычнага сінтаксісу і рыфмы;
- 6) агульнае ўражанне ад твораў.

Да верша М. Багдановіча “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог”.

1. Параўнаць верш М.Багдановіча “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...” і яго пераклады на рускую мову, зробленыя А.Пракоф’евым і Б.Спрынчанам.

Пераклад А.Пракоф'ева

Тёплый вечер, тихий ветер, свежий стог –
Уложили вы меня на землю спать...
Светлой пыли не видать уж вдоль дорог,
В небе месяца пробился бледный рог,
В небе стали звёзды расцветать.

Вдруг одна слезой скатилась огневой,
Прошумела мягко крыльями сова;
Вижу я, с природой слившийся душой,
Как дрожат от ветра звёзды надо мной,
Слышу, как в лугах растёт трава.

Пераклад Б. Спрынчана

Тёплый вечер, тихий ветер, свежий стог,
Спать меня вы уложили на земле.
Пыль осела, не курится вдоль дорог,
В небе месяц из-за тучки кажет рог,
Расцветают звёзды в сизой мгле.

Вот одна из них огнистою слезой
Покатилась... Глухо ухнула сова.
Вижу я, прильнув к природе всей душой,
Как дрожат от ветра звёзды надо мной,
Слышу, как в тиши растёт трава.

На наш погляд, пераклад А. Пракоф'ева больш адпавядае арыгіналу і захоўвае яго вобразна-выяўленчыя асаблівасці. У Б. Спрынчана многа “лішніх” вобразаў («тучки», «в сизой мгле», «глухо ухнула сова»), не захавана сінтаксічная будова фразы (вынас слова “покатилась” у пачатак наступнага радка). Б.Спрынчан, у адрозненне ад А. Пракоф'ева, “згубіў” эмацыянальна важны эпітэт у выразе “светлы пыл” і вельмі адвольна пераклаў наступны радок: “В небе месяц из-за тучки кажет рог”. Аднак заўважым, што апошні радок пераклада Б. Спрынчана больш блізкі да арыгінала (ён амаль супадае з *аўтарскім перакладам* М. Багдановіча, які напісаў: “Слышу, как растёт в тиши трава»). Зрэшты, у настаўніка ёсць магчымасць зверыць гэтыя пераклады з аўтарскім варыянтам верша на рускай мове [1].

2. Напісаць водгук на самастойна прачытання вершы М. Багдановіча «Вечар на захадзе ў попеле тушыць...» і П. Верлена «Шарая гадзіна», параўнаць уражанні ад іх і карціны В. Бялыніцкага-Бірулі “Змярканне юнага мая” (звернем увагу вучняў, што ў назве карціны ўжыты паэтычны вобразна-выяўленчы сродак – эпітэт). Алгарытм водгукі:

- а) настрой твораў
- б) уважлівасць паэтаў і мастака да канкрэтных дэталей;
- в) колеравая гама твораў;
- г) меладычнасць гучання, інтанацыя вершаў;
- д) асабістае ўспрыманне твораў вучнямі;
- е) агульнае і адметнае ва ўражаннях ад вершаў і карціны В.Бялыніцкага Бірулі “Змярканне юнага мая”.

Да верша М.Багдановіча “Санет” (Замерзла ноччу шпаркая крыніца...)

1. Сачыненне ў форме параўнальнага аналізу вершаў М. Багдановіча “Санет” (“Замерзла ноччу шпаркая крыніца...”) і У. Шэкспіра “Санет” (“Мастак чудаўны, незраўнаны час...”).

План-алгарытм сачынення:

- а) звесткі пра аўтараў верша;
- б) назва твораў, яе сэнс. Адпаведнасць твораў класічнай форме санета;
- в) тэма. Аптымістычная філасофская ідэя санетаў У.Шэкспіра і М.Багдановіча;
- г) агульнае і адметнае ў вобразным уасабленні творчай ідэі, інтанацыі, рытме, памеры;
- д) асабістае ўспрыманне вучнямі санетаў У.Шэкспіра і М.Багдановіча.

Да верша М. Багдановіча “Трыялет”.

1. Напісаць трыялет па зададзеных радках на тэму “*Максіму Багдановічу*”:

1. Ты перамог сляпую смерць

2. І вучыш нас спяваць і верыць.
3.
4. Ты перамог сляпую смерць.
5.
6.
7. Ты перамог сляпую смерць
8. І вучыш нас спяваць і верыць.

Параўнаць з узорам:

Міхаіл Пазнякоў

Ты перамог сляпую смерць
І вучыш нас спяваць і верыць.
Жыцця закрыўшы сціпла дзверы,
Ты перамог сляпую смерць.
Нічым любоў к табе не змераць,
Бо здолеў свет сабой сагрэць.
Ты перамог сляпую смерць
І вучыш нас спяваць і верыць.

Да верша М. Танка «Шчасце»

Дапісаць апошні радок у верлібры **М. Танка** “*Ты яшчэ толькі намёк на чалавека...*”

Ты яшчэ толькі намёк на чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на маці;

Ты яшчэ – чвэрць чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на дружбу;

Ты толькі – паўчалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на любоў, –

І толькі тады становішся чалавекам,
.....

Вучні звычайна дапаўняюць верш радком: “Калі ва ўсім спадзяешся на самога сябе.” Гэта правільна, бо чалавек павінен быць моцным, упэўненым у сваіх сілах. Аднак канцоўка верша ў Максіма Танка іншая. Васьмікласнікі параўнаюць уласныя варыянты з поўным тэкстам верша М.Танка, у якім апошнія радкі:

Калі ўсе могуць спадзявацца
На цябе.

Вучні паразважаюць над тым, як лагічна будзе вобразы верша М. Танк: немаўля ў калысцы сапраўды яшчэ толькі намёк на чалавека, глядзячы на яго, мы звычайна гадаем, да мамы ці да таты падобна малое. Дзіця расце, у яго з’яўляюцца сябры, таму ён ужо чвэрць чалавека. Каханага мы называем сваёй палавінкай, і М. Танк нездарма гаворыць, што калі спадзяешся на каханне, ты – паўчалавека. Аднак сапраўдным чалавекам становішся тады, калі ўсе – і твае бацькі, і сябры, і каханы чалавек – могуць спадзявацца на цябе.

Да верша А.Вярцінскага “Жыццё даецца, каб жыццё тварыць”.

Вуснае маналагічнае выказванне паводле афарыстычных радкоў вершаў (на выбар вучня): “Свет – не прытулак ціхіх сноў” (В. Гётэ. “Часцінка і агул”), “Нашто ж на зямлі сваркі і звадкі, боль і горыч, калі ўсе мы разам ляцім да зор?” (М. Багдановіч. “Я хацеў бы сустрэцца з Вамі на вуліцы...”), «Без чалавечнасці не будзе вечнасці» (П. Панчанка. “За вогненнымі вякамі”), «Месца маё ў свеце – месца ў сэрцы тваім» (А. Вярцінскі. “Пра месца ў жыцці, як дзеці...”), “Жыццё – неаплачаны і спадчыны

доўг...” (М. Танк), “Мы марым пра касмічнае міжзор’е, а блізкіх нам не можам зразумець” (Г. Бураўкін. “Мы хочам зразумець галактык мову...”), “Датуль не знікне хараство, пакуль яго шукаюць людзі” (Ірына Багдановіч. “Вязь ненапісаных лістоў...”).

Пасля вучнёўскага выказвання настаўніку варта ўслых прачытаць верш, з якога ўзяты выразы, і зрабіць вывад пра адпаведнасць твора і інтэрпрэтацыі яго радкоў вучнямі.

Да п’есы Я. Купалы “Паўлінка”.

1. Распрацаваць і выканаць афішы, праграмкі, запрашэнні да спектакля па п’есе Я. Купалы “Паўлінка”.

2. Пазнаёміцца са звесткамі пра першую пастаноўку п’есы “Паўлінка” (27 студзеня 1913 г.), з яе сцэнічнай гісторыяй і паразважаць, чаму спектакль карыстаецца папулярнасцю і сёння, амаль праз сто гадоў пасля прэм’еры (матэрыял для настаўніка – у артыкуле Б. Бур’яна “Век на мяжы – і “Паўлінка” ў афішах”// Полымя. – 1998. – № 12. – С. 133-147.).

3. Падрыхтаваць рэжысёрскія каментарыі да рэплік аднаго героя (на выбар) з карціны вчорак у хаце Крыніцкіх.

4. Праінсцэніраваць на школьнай сцэне карціну вчорак.

5. Прагледзець тэлеспектакль “Паўлінка” і параўнаць яго з сучасным мюзіклам “Паўлінка – new”.

6. У якасці рэфлексіі па тэме скласці сінквейн “Драма”. Прыкладны варыянт:

Жыццё на сцэне.

Напружанае, захапляльнае.

Спрачаюцца, дзейнічаюць, канфліктуюць.

Раскрывае моцныя характары ў дзеянні.

Драма.

Заданні творчага характару робяць працэс вывучэння літаратуры цікавым і займальным, адпавядаюць спецыфіцы вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” і фарміруюць крэатыўную асобу вучня.

Зязюлькіна Вольга Сцяпанаўна,
настаўнік вышэйшай катэгорыі
ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”

ПЛАН УРОКА ПА ВЫВУЧЭННІ ВЕРША А. ВЯРЦІНСКАГА “ДВА ПОЛІ”

Мэта: на матэрыяле вершаў Аляксея Пысіна і Анатоля Вярцінскага сфарміраваць у вучняў разуменне таго, што вайна прыносіць боль і смерць людзям; садзейнічаць развіццю мыслення і звязнага маўлення; развіваць творчыя здольнасці вучняў, выходзіць павагу да мінулага нашага народа, абудзіць пачуццё непрымання вайны.

Задачы: вучыць вучняў выяўляць аўтарскую пазіцыю ў творы; удасканальваць уменне аналізаваць паэтычныя сюжэтныя творы, рабіць вывады па тэме ўрока.

Тып: камбінаваны.

Формы работы: індывідуальная, у парах.

Абсталяванне: партрэт Анатоля Вярцінскага; тэлевізар, запісы песень і ўрыўка з к/ф “Тэгеран”, эпіграф да ўрока.

Эпіграф:

Дрэвы забылі пра буры і страты,

Раны свае залячыла зямля,

Толькі нічога забыць не змагла ты,
Памяць мая.
Максім Танк

Ход урока

I. Арганізацыйны і псіхалагічны настрой урока (1 хв.)

II. Паведамленне тэмы, пастаноўка мэты (2 хв.)

Агучце тэму нашага ўрока. Паспрабуйце сфармуляваць мэты.

Так, сёння на ўроку мы з вамі будзем выразна чытаць вершы, аналізаваць іх, паспрабуем адзначыць жахлівасць вайны, неабходнасць мірнага жыцця для рэалізацыі ўсіх жыццёвых планаў.

III. Актualізацыя ведаў (7 хв.)

1. – Паглядзіце ўрывак з к/ф “Тэгеран”, падбярыце, калі ласка, словы, якія ў вас асацыіруюцца са словамі “мір”, “вайна”.

(Прагляд урыўка з к/ф “Тэгеран”. Падбор асацыятыўна блізкіх паняццяў. Дзеці выказваюць меркаванні – адзін з вучняў ад групы запісвае на дошцы. Вайна – жах, боль, кроў, смерць, слёзы... Мір – смех, радасць, песні, шчасце...)

3. Чытанне і аналіз эпіграфа.

4. Выразнае чытанне верша П. Панчанкі “Горкая гордасць”

Каралеўскімі замкамі
Ганарацца,
Саборамі.
Мы – зямлёй партызанскаю,
Перамогай над ворагам.
Нехта хваліцца рознымі
Трыумфальнымі аркамі.
Мы – аршанскімі соснамі,
Магілёўскімі хмаркамі.
Хай наўкол электроніка
І машын табуны,
Плача тоненькі, тоненькі
У сэрцы голас вайны.
Жыта шчодрое косім,
Славім шчасця гады,
А гасцей усё возім
У Хатынь, у Хатынь.
На зямлі нашай светлай
Добра жыць і любіць.
Аб чацвёртым, чацвёртым
Мы не можам забыць.
Наша горкая гордасць
Прасвятлее ў вяках.
Не скрышылі нас орды,
Не адолеў нас страх,
Ні трапічная парнасць,
Ні мароз невыносны...
Каралеўскія пальмы,
Партызанскія сосны

– Назавіце тэму і ідэю верша.

IV. Аналіз верша Аляксея Пысіна “Проня” (12 хв.)

Напэўна, няма такога пісьменніка, які б не пісаў на тэму вайны. Гэтыя творы гучаць напамінам усім нам аб жахах і смерці, якія нясе вайна. Дома вам трэба было вывучыць верш на памяць на выбар. Звернемся да верша Аляксея Пысіна “Проня”. Паўторам гэты верш, прачытаем яго па ролях. (Аўтар, Проня, чужынцы, салдаты). Разгледзім падрыхтаваныя вамі малюнкi.

Назавіце тэму верша. (Спроба ворагаў скарыць раку Проню).

У якой форме напісаны верш? (Дыялогу).

Рака паўстае перад намі як жывая істота. Як называецца такі прыём? (Увасабленне). Увасабленне – гэта від метафары.

Адкрыйце стар. 118, прачытайце артыкул пра ўвасабленне.

Назавіце ідэю твора. (Нават прырода змагалася за сваю зямлю.)

Выразнае чытанне верша “Проня” на памяць. Аналіз вучнямі прачытаных вершаў.

V. Аналіз верша Анатоля Вярцінскага “Два полі” (12 хв.)

1. Паслухайце песню ў выкананні вакальна-інструментальнага ансамбля “Сябры”. Уявіце сабе малюнак, які раскрываецца ў гэтай песні.

– Якія пачуцці выклікала ў вас мелодыя?

2. Выразнае чытанне верша на памяць. Аналіз вучнямі прачытаных вершаў.

3. Разгледзім падрыхтаваныя вамі малюнкi.

4. Гутарка

– Які сімвал пакладзены ў аснову верша?

– Як паэт малюе два полі?

– Які прыём выкарыстоўвае аўтар? (Параўнанне)

– Радкамі з тэксту апішыце поле дзяцінства.

– Радкамі з тэксту апішыце поле бітвы.

– Якія два паняцці раскрываюцца аўтарам праз два полі? (Вайна і мір).

VI. Абагульненне (5 хв.)

Складанне сінквейнаў.

Вайна

Кровапралітная, страшная,

Забівае, знішчае, разбурае.

Слёзы і пакуты людскія.

Смерць.

Мір

Светлы, шчаслівы,

Перамагае, будзе, квітнее.

Галоўнае для ўсіх людзей на Зямлі.

Жыццё

VII. Дамашняе заданне (2 хв.)

Прачытаць вершы на стар. 212–215, выпісаць ўвасабленні. Падабраць прыказкі і прымаўкі па тэме “Вайна і мір”.

VIII. Рэфлексія (4 хв.)

Вайна – гэта, бадай, самае жahlівае з усіх бедстваў: яна нясе людзям пакуты, разбурэнне, смерць, а часта – і заняволенне народаў пераможаных краін. Падумайце, што можа зрабіць кожны з нас, каб не было вайны. Прадоўжыце сказ “Каб не было вайны, трэба...”

Паспрабуйце стварыць міні-плакаты ў парах

Мы супраць вайны

Мы за мір (Прэзентацыя створаных міні-плакатаў)

ДА ТВОРЧАСЦІ ПРАЗ НАРОДНЫЯ ТРАДЫЦЫІ

Ва ўмовах сучаснай сацыякультурнай сітуацыі асаблівае значэнне набывае праблема духоўна-маральнага развіцця асобы, выхавання агульначалавечых каштоўнасцей. На жаль, начытанасць, інтэлегентнасць, выхаванасць, веданне глыбінных традыцый у асяроддзі падлеткаў зараз не ў модзе. Кнігі, музеі, тэатры вучням замяняе інтэрнэт.

Вядома, што вусная народная творчасць – важнейшая частка духоўнай культуры народа – надзвычай добра захавалася не толькі ў памяці беларусаў, але і ў актыўным побыце, адыграла вялікую ролю ў нацыянальнай самасвядомасці, у развіцці літаратуры і мастацтва; яна плённа ўплывае і сёння на працэсы нацыянальнага адраджэння; дапамагае выхаванню патрыятычных і грамадзянскіх пачуццяў вучняў, а таксама садзейнічае развіццю творчых здольнасцей вучняў.

Праз заняткі фальклорнага гуртка “Вясёлка” імкнуся абудзіць у сваіх вучняў павагу да роднага слова, жаданне вывучаць сваю культуру і культуру іншых народаў, захапляцца дзівосным светам творчасці. Дэвізам і галоўнай ідэяй сваёй працы лічу народную мудрасць: “Кропелька вады камень точыць”.

Так з 2004 года я з’яўляюся кіраўніком фальклорнага калектыву “Вясёлка”. Праз калектыў прайшлі два пакаленні школьнікаў, прыемна, што многія сталі настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры, а Герак Арцём працуе ў Нацыянальным акадэмічным драматычным тэатры імя Якуба Коласа. Усё пачынаецца з заняткаў у гуртках і аб’яднаннях па інтарэсах, на якіх вучні папаўняюць свой лексічны запас, развучваюць беларускія народныя песні і гульні, знаёмяцца з асаблівасцямі разнастайных традыцыйных абрадаў. Назапашаны падчас заняткаў матэрыял ідзе ў аснову разнастайных сцэнарыяў фальклорных святаў, фальклорна-этнаграфічных кампазіцый, гадзінак беларускіх народных гульняў, акцый “Па жыцці з роднай мовай”, “Мова – кропелька душы”, “Размаўляй са мной па-беларуску”.

Фальклорны калектыў “Вясёлка” карыстаецца папулярнасцю ў школе, бо без яго ўдзельнікаў не абыходзіцца ні адно народнае свята. Так, ужо стала школьнай традыцыяй пакалядаваць на Раство, сустрэць валачобнікаў на Вялікдзень, весела правесці шырокую Масленіцу, шукаць папараць-кветку падчас святкавання Купалля. Чакаюць нас вучні пачатковых класаў, якія разам з гурткоўцамі цікавяцца прыказкамі і прымаўкамі, адгадваюць загадкі, развучваюць лічылкі, гуляюць у гульні.

На занятках практыкуюцца разнастайныя формы работы: выразнае чытанне твораў, пераказ, вусны апавед, разгляд праблемных пытанняў і выкананне творчых заданняў, самастойныя і калектыўныя міні-даследаванні, так званыя “падарожжы” ў свет жанраў беларускага фальклору, ілюстраванне, інсцэніраванне, стварэнне літаратурна-музычнай кампазіцыі, вандроўкі, экскурсіі, праслухоўванне аўдыёзапісаў, прагляд кінафільмаў, запіс мясцовага фальклору, падрыхтоўка і правядзенне фальклорных вечарын.

Развіццю творчых здольнасцей вучняў спрыяюць дзелавыя і ролевыя гульні. “Рэдактары і журналісты” на занятках фальклорнага гуртка займаюцца падборам матэрыялаў па абранай тэме. “Мастакі-афарміцелі” рыхтуюць праграмы выступленняў, інфармацыйныя лісткі, рэкламныя буклеты, дэкарацыі для выступленняў. “Сцэнарысты” складаюць пробныя сцэнарыі будучых святаў і пастацовак. “Музычны кіраўнік”, наш гарманіст – выпускнік музычнай школы № 1 – Дзядзінкін Генадзь, цяпер

вучань 11 класа, вось ужо сем гадоў грае на ўсіх фальклорных святах. Летапісцы ствараюць партфолія аб'яднання, дзе занатоўваюць нашы поспехі.

Вельмі важна, што заняткі нікога не пакідаюць раўнадушнымі: вучні з задавальненнем развучваюць народныя танцы, песні, гульні, збіраюць іх і берагуць у сваёй памяці, каб перадаць наступным пакаленням. Свечыцца вочы падлеткаў пасля ўдалых выступленняў, падрыхтаваных гульняў і праектаў. Падагульняючы, хачу адзначыць, што ўся мая праца накіравана на ўзбагачэнне духоўнага свету вучняў, абуджэнне іх цікавасці да традыцыйнай народнай культуры. Я веру, што мае выхаванцы нашмат глыбей ведаюць уласныя карані, беларускую этнаграфію і гісторыю, у іх выпрацавалася цвёрдая пазіцыя ў ацэнцы нацыянальных і духоўных каштоўнасцей, што будучае нашай краіны знаходзіцца ў надзейных руках.

Траецкае гуляння – для ўсіх замілаванне (Сцэнар фальклорнага свята)

Мэта: пазнаеміць вучняў з гісторыяй Траецкіх звычаяў, даць зразумець гледачу, што трэба ашчадна адносіцца да народнай спадчыны.

Абсталяванне: бярозкі, вянкi, галінкі бярозы, стужкі розных колераў, мяшок.

Дзеючыя асобы: Хлопцы, дзяўчаты, Русалка

Насустрэч адзін аднаму выходзяць два хлопцы

Сымон. Здароў, Рыгор, са святам цябе!

Рыгор. І цябе таксама! Што новага ў свеце чуваць, Сымоне?

Сымон. У свеце што – не ведаю. А са мной вось што было. Іду я неяк беражком ракі, іду, ажно нехта маленькі, чорненькі, з вусікамі ў ваду шусь – і кругі, кругі...

Рыгор. Так то мо была жаба?

Сымон. Не, не баба. Ты ж слухай. Іду я неяк беражком ракі, іду, ажно нехта маленькі, чорненькі, з вусікамі ў ваду шусь – і кругі, кругі...

Рыгор. Так то, Сымонка, можа была шчука?

Сымон. Не, кажу табе, нікога я не шчупаў! Ты ж слухай. Іду я неяк беражком ракі, іду, ажно нехта маленькі, чорненькі, з вусікамі ў ваду шусь – і кругі, кругі...

Рыгор. Мо, то Русалка?

Сымон. Ну, сябра, ты і дурак, то ж быў рак! А што ў цябе ў мяшку?

Рыгор. Аер, каб услаць падлогу. Галінкі бярозы ды бэзу, каб упрыгожыць хату ды пабудовы.

Сымон. Добрая справа! Прыслухайся, хто гэта там ідзе.

Першая дзяўчына. Я кажу, што сёння Тройца!

Другая дзяўчына. Не Тройца, а Сёмуха!

Трэцяя дзяўчына. Зелянец на дварэ!

Чацвёртая дзяўчына. Зялёныя святкі!

Шостая дзяўчына. Вялікі май!

Рыгор. Кіньцеся вы спрачацца, і Тройца, і Зелянец, і Сёмуха, і Зялёныя святкі, і Май-усё гэта назвы аднаго свята, якое святкуецца на сёмым тыдні пасля Вялікадня. Гэта свята найвышэйшага росквіту прыроды, усёй расліннасці і ўраджайнасці. Праводзіны вясны, сустрэча лета.

Першая дзяўчына. Зелянец-вясны канец.

Другая дзяўчына. На Зелянец-хлебу канец.

Трэцяя дзяўчына. Хто летам ножкай топ, той зімой ручкай хоп.

Чацвёртая дзяўчына. Хто летам халадку шукае, той узімку галадае.

Сымон. Я пабегу, там ужо мая бабуля вянок з бярозы спляла. Я праз яго буду ваду з калодзежа даставаць ды ёю яблынькі, грушы, вішанькі паліваць, кветкі, агародніну таксама, каб ураджай быў вялікі.

Першая дзяўчына: Зелянец-вясны канец.

Другая дзяўчына. На Зелянец – хлеба канец.

Трэцяя дзяўчына. Хто летам ножкай топ, той зімой ручкай хоп.

Чацвёртая дзяўчына. Хто летам халадку шукае, той узімку галадае.

Сымон. Я пабягу, там ужо мая бабуля вянок з бярозы спляла. Я праз яго буду ваду з калодзежа даставаць ды ёю яблынькі, грушы, вішанькі паліваць, кветкі, агародніну таксама, каб ураджай быў вялікі.

Пятая дзяўчына. А хто з вас ведае, шаноўныя мае, гэта свята лічыцца мужчынскім ці жаночым?

Шостая дзяўчына. Гэта свята лічыцца жаночым, а дакладней, дзявоцкім, таму што іменна дзяўчына сімвалізуе маладосць прыроды. Давайце ж, дзяўчаткі будзем вадзіць карагоды, спяваць песні, вісці, вянкi, варажыць на лёс.

Гучыць песня-карагод “Пойдзем дзевачкі мы на луг гуляць”.

З-за бяроз выглядаюць хлопцы.

Мацей. Значыць, свята дзявочае. А нам жа куды падзецца? А ну станавіцеся ў круг, будзем у гульню гуляць. А як гульня называецца, даведаецеся, калі адгадаеце загадку. Не агонь, а пяцэцца?

Першая дзяўчына: Сонца.

Сымон. Ды не! Не з клыкамі, а баяцца да яе дакрануцца.

Другая дзяўчына. Іголка.

Рыгор. Паспрабуеш голай пяткай затаптаць, будзеш войкаць і да вечара скакаць.

Дзяўчаты разам. Крапіва!

Сымон. Ну што ж, будзем у “Крапіву” гуляць.

Дзяўчаты. У карагодзе мы хадзілі, ай-люлі, мы хадзілі.

А што там мы відзелі, ай-люлі, мы відзелі.

Сядзіць бабка на траве, ай-люлі на траве.

Прытварылася – драмле, ай-люлі, драмле.

“Баба” стараецца апячы крапіваю ўдзельнікаў.

Сымон. Падыходзьце тыя, каго я зачапіў крапіваю. Вам вельмі пашчасціла. Ведаеце чаму?

Трэцяя дзяўчына. Троіцкая крапіва выратоўвае чалавека ад злых духаў, розных нягод, вылечвае ад хвароб.

Дзяўчаты праганяюць хлопцаў.

Чацвёртая дзяўчына. Ну й годзе. Ідзіце дадому, не перашкаджайце нам.

Сымон. Ну што ж, мы пойдзем, але вы яшчэ самі нас да сябе запрасіце.

Шостая дзяўчына. Прыйдзе час, абавязкова запрасім.

Першая дзяўчына. Давайце ўпрыгожым нашу бярозку.

Другая дзяўчына. Заўём яе галінкі.

Трэцяя дзяўчына. Наўём вяночкаў.

Чацвёртая дзяўчына. Пакумеемся.

Пятая дзяўчына. Пагадаем на лёс

Шостая дзяўчына. Пойдзем, дзевачкі, мы ў гай гуляць.

У гай гуляць, вянкi завіваць.

Сымон. Ну што ж, мы пойдзем, але вы яшчэ самі нас да сябе запрасіце.

Шостая дзяўчына. Прыйдзе час, абавязкова запрасім.

Першая дзяўчына. Давайце ўпрыгожым нашу бярозку.

Другая дзяўчына. Заўём яе галінкі.

Трэцяя дзяўчына. Наўём вяночкаў.

Чацвёртая дзяўчына. Пакумеемся.

Пятая дзяўчына. Пагадаем на лёс

Шостая дзяўчына. Пойдзем, дзевачкі, мы ў гай гуляць.

У гай гуляць, вянкi завіаць.

Дзяўчаткі спяваюць траецкую песню “Ай не радуйся, зялён-дуб”

Пятая дзяўчына. Ой, дзяўчаткі, сёння ж свята якое – Тройца! Гэта ж сёння куміцца можна, каб быць сяброўкамі.

Шостая дзяўчына. Каб ніколі не сварыцца і заўсёды ўсе сакрэты адна адной раскажаш, і на вяселле адна адну запрасіць, трэба менавіта сёння прайсці з сяброўкай праз завітыя бярозкі.

Першая дзяўчына. Давайце, давайце куміцца! (*Дзяўчаты становяцца парамі*)

Другая дзяўчына. Кумушкі-галубушкі, куміцеся – не браніцеся,
А раскуміўшыся, хоць пабіцеся.

Першая пара. Ты мне кума, а я табе,
З кумкай скуміліся – душа з душой змірыліся.

Другая пара. Не хадзі кума вясной замуж – вясной хлеба няма.
А хадзі, кума, замуж восенню – восенню пірагоў напаяць.

Трэцяя пара. Ты мне кума, а я табе кумка,
З табой куміліся – не сварыліся.

Трэцяя дзяўчына. Вось цяпер мы сапраўдныя сяброўкі!

Чацвёртая дзяўчына. Азараз пойдем красачкі збіраць, вянкi віць, долю спагадаць.

Пятая дзяўчына. Няхай усім нам будзе добрая хвіліна у момант варажбы, няхай здзяйснення ўсе нашы пажаданні.

(Дзяўчаты па чарзе вешаюць вяночкі на бярозу, прамаўляючы.)

Першая дзяўчына. Дай жа, Божа каб гэты вяночак быў на год добры, на жыта густое, на ячмень каласісты, на авёс расісты, на грэчку ядроную, на капусту белую, на добры ўраджай!

Другая дзяўчына. Заўю вяночак на долю дзявоцкую, на сваё каханне і мілага спатканне!

Трэцяя дзяўчына. Калі ты, мая доля, шчаслівая,
Цвіці, вяночак, як васілёчак!

Калі ж мая доля няшчасная,
Ссохні, вяночак, як сухарочак.

Чацвёртая дзяўчына. Бярозцы маладзенькай вяночак даравала,
Вяночак даравала, долю спагадала.
Ой, якую долю пазнаю?

Скажы пра мілога, якога кахаю.

Пятая дзяўчына. Дай, Божа, здаровенькай быці, як вада.
Каб у гэтым годзе не балела галава.

Шостая дзяўчына. Вяночак, вяночак, ты мне прадкажы:
Ці буду з мілым я, ці сяброўка мая?

Першая дзяўчына. Вось праз тыдзень, калі прыйдзем развіаць бярозку,
паглядзім на свае вяночкі: чый вяночак застанеца зялёным, у таго жаданні спраўдзіцца.

Другая дзяўчына. А яшчэ, калі “май”, якім мы ўпрыгожылі свае хаты і двары, за святочны тыдзень ссохне, то лета будзе спякотным, а ўраджай бедным.

Трэцяя дзяўчына. Калі ж галінкі не звянуць, то можна чакаць багатай восені і шчаслівага жыцця.

Чацвёртая дзяўчына. Дзяўчаткі, паслухайце, ці мне падалося, ці то Русалка блізка ходзіць.

Пятая дзяўчына. Ой, і страшна ж, і хлопцаў блізка няма.

Шостая дзяўчына. Што рабіць?

Першая дзяўчына. Русалак перапросім, ды песню заспяваем.

Другая дзяўчына. Просім вас, Русалкі, наш дар прыміце,

У вёску не хадзіце, жыта не тапчыце,

Скацінку не бярыце, нас не пужайце,

Шчасце нам і долю дайце.

Трэцяя дзяўчына. Я правяду Русалку ў зялёны бор,

А сама вярнуся на таткаў двор.

Чацвёртая дзяўчына. Я правяду Русалку за гору,

А сама вярнуся дадому.

Пятая дзяўчына. Я правяду Русалку за воду,

А сама вярнуся да свайго роду.

(Русалка кідаецца да дзяўчат, спрабуе іх злавіць або зняць з галавы вянок. Дзяўчаты з крыкам разбягаюцца. Сустрэкаюць хлопцаў, просяць уіх дапамогі.

Сымон. Я дапамагу. Я ведаю старажытную “**Замову ад Русалкі**”.

Вадзяніца, лесавіца, шальная дзявіца! Адвяжыся, адкаціся, у мой двор не кажыся, табе тут не век жыць, а тыдзень быць. Ступай у раку глыбокую, на асіну высокую. Асіна трасіся, вадзяніца ўйміся. Я закон прынімаў, златы крыж цалаваў, мне, хрышчонаму, цябе век не відаць. Амінь.

(Русалка знікае.)

Шостая дзяўчына. За тое што Русалку прагналі. Варажыць ды куміцца нам не перашкаджалі, будзем разам весяліцца.

Прыпеўкі

1. Ты, музыка, нам іграй,

Танцаваць не замінай.

Ногі самі рвуцца ў пляс,

Бо прыпевачкі ў нас.

2. Эй вы, хлопцы, бяжыце –

Вашы коні ў жыце.

А ты, мілы не бяжы –

Твае коні на мяжы.

3. Не тужы, мая мілашка,

За мной будзеш панаваць –

Я наймуся свіней пасвіць,

А ты будзеш падганяць.

4. А хто полечку танцуе,

Той багата не жыве.

А паследнюю карову

На бацінкі прадае.

5. Біце, біце ў цымбалы –

Не зважайце, што малы.

Дуйце, дуйце ў жалейкі,

Не зважайце, што маленькі.

6. Чаму ўчора ты не быў?

Недзе шапачку згубіў!

А ты б дзедаву надзеў,

Дзед на печы б пасядзеў.

7. Гаварыла я мілому:

Не з багатага я дому.

Мілка, ягадка мая,

Не гляджу на гэта я.

8. Мне не трэба пуд гароху,

Мне б адну гарошыну.

Мне не трэба дзевак многа,

Мне б адну харошаньку.

9. Эх, колькі ж нас –

Адна жменечка.

Пагулялі мы

харапэчэчка.

Першая дзяўчына. Ой, дзяўчаткі, нам яшчэ да раніцы гуляць, а трэба яшчэ і па гаспадарцы патопаць

Рыгор. Ці была ты Тройца, ці не бывала?

Зусім не надоўга да нас завітала.

“Ой, лянок, лянок мой чысты, валакністы, залацісты!”

(Фальклорна-этнаграфічная кампазіцыя)

Мэта: пазнаёміць вучняў з прыладамі для апрацоўкі лёну; паэтычнымі творамі, прысвечанымі цяжкай працы жанчын; выходцаў цікаўнасць да гісторыі роднага краю, беларускай паэзіі, павагу да сялянскай працы, традыцый беларускага народа.

Месца правядзення: этнаграфічны музей або актавая зала.

Абсталяванне: калаўрот, прасніца, верацяно, церніца, трапло, грэбень, кужаль (кудзеля) на прасніцы, саматканя ручнікі, абрусы, сноп ільну. Прыказкі і прымаўкі (пішуща на асобным вялікім лісце і вывешваюцца на дошцы).

Вядучы. Лён – старажытная культура. Яго ведалі людзі тысячы гадоў назад, калі яшчэ карысталіся каменнымі прыладамі ў гаспадарцы. Гэта расліна дала матэрыял для замены звярыных скур, у якіх хадзіў тады чалавек.

Шмат песень і прыказак склаў народ пра лён, пра яго характэрнае, пра багацце, якое прыносіць ён чалавеку.

1. Дзе кросны, там жонкам млосна.
2. Дзень падаўжэў – нітка пакарацела.
3. Не напала над дымком, мусіш прасці пад тынком.
4. Рана ўстала, ды мала напала.
5. Скубі драсён, каб не блытаў красен.
6. Тады доўгуя нітку прадую, як шчупакі лёд хвостом разаб’юць.
7. Якая кудзеля, такая прадзеля.
8. Якая напрудуха пры кудзелі, такое палатно ў белі.
9. Які зачын, такі зацін.

Вядучы. “Пасееш лён – збярэш золата”, – кажуць людзі. Але не лёгка дастаецца чалавеку гэта багацце. Лён любіць, каб яго добра даглядалі: палолі, падкормлівалі, а дзе трэба, і палівалі. Не дагледзіш як след – і знізіцца ўраджай, валакно будзе горшае.

Беларуская народная песня “Ох, і сеяла Ульяніца лянок”.

1. Ох, і сеяла Ульяніца лянок, Ох, і сеяла Іванаўна лянок.

Прыпеў:

Ох, сэрца лянок, Мая радасць ты, лянок,

Усё бялюсенькі кужалёк!

2. Ох, палола Ульяніца лянок, Ох, палола Іванаўна лянок.
Ох, і рвала Ульяніца лянок, Ох, і рвала Іванаўна лянок.
3. А сарваўшы, у снапочкі ставіла,
А сарваўшы, у снапочкі ставіла.
4. Ох, і слала Ульяніца лянок, Ох, і слала Іванаўна лянок.

5. Ох, і мяла Ульяніца лянок, Ох, і мяла Іванаўна лянок.
6. Ох, і прала Ульяніца лянок, Ох, і прала Іванаўна лянок.
7. Ох, і ткала Ульяніца лянок, Ох, і ткала Іванаўна лянок.
8. А саткаўшы, ды сарочак нашыла,
А саткаўшы, ды бялёных нашыла.

Ганна. Вы толькі падумаіце, нашы продкі самі сабе адзенне і сеялі, і шылі. Колькі ж розных прылад ім для гэтага спатрэбілася! Паглядзіце, гэта верацяно – прылада для ручнога прадзення лёну, воўны, пнянкі. Верацяно выстругвалі нажом або выточвалі з бярозы, ясеню, грушы і іншых дрэў. На вытачаных верацёнах дзеля зручнасці і як аздабленне наразалі кольца-паглыбленні.

Васіль. А вось гэта грэбень – прылада для часання льянога валакна. Вядомы драўляныя (найбольш старажытныя) і металічныя грэбні

Ганна. Калаўрот – самапрадка, прылада для механізаванага прадзення лёну і воўны ў хатніх умовах. На Беларусі вядомы два тыпы калаўротаў – стаяк і ляжак. Абодва тыпы мелі аднолькавыя рабочыя часткі: кола, педаль (шатун, ківач), якой кола прыводзілася ў рух, і прадзільны апарат.

Прадучы, дзяўчаты вельмі стамляліся. У адпачынку ім дапамагалі гульні. Зараз паглядзім, як бавіліся нашы продкі. Давайце ўсе ў кружок становіцеся.

Лён (Гульня-карагод)

Сярод вучняў – удзельнікаў гульні выбіраецца Гаспадар. Астатнія ідуць карагодам, імітуючы рост, калыханне льну, пасярэдзіне якога стаіць Гаспадар. Ён прамаўляе:

Дзе карагод ходзіць, Там лён родзіць,
А дзе не бывае, Там палягае.

Пасля апошняга слова вучні хутка садзяцца на кукішкі. Той, хто не паспеў прысесці ці паваліўся, той становіцца гаспадаром.

Васіль. Прасніца – драўляная прылада для прадзення воўны, льяноў і пнянковай кудзелі. Вядомы чатыры асноўныя тыпы прасніцы: лапатападобная, прасніца-грэбень, прасніца-вілы, прасніца-кій.

Ганна. Кудзеля – любое валакно, падрыхтаванае для прадзення. Кудзеляю таксама называюць ачоскі лёну, якія заставаліся пасля часання.

Васіль. Трапло – прылада для ачышчэння (трапання) льянога або канаплянага валакна ад кастрыцы. Уяўляе сабой тонкую дошчачку шырынёю 6 – 8 см, даўжынёю 40 – 45 см.

Ганна. Пранік – пляскаты драўляны брусок з ручкай, якім перылі бялізну пры мыцці, палотны пры адбельванні, а таксама абівалі лён.

Песня “Ручнікі”

Васіль. А вось ручнік. Цікаўнасць да гэтай рэчы абумоўлена не толькі прыгажосцю, яго эстэтычнай функцыяй – упрыгожвання інтэр’ера хаты, але і яго роляй у беларускіх абрадах. Шырока выкарыстоўваўся ручнік, напрыклад, у вясельных абрадах. Падрыхтаваныя ў якасці падарункаў ручнікі мелі прэстыжнае значэнне, паколькі з’яўляліся лепшым доказам здольнасці нявесты ткаць, а у будучым – апрацаць сям’ю. Дарэнне ручнікоў заўсёды суправаджалася пэўнымі рытуаламі, песнямі.

Васіль. Ручнік шырока ўжываўся ў жалобнай абраднасці. Адзін з такіх старажытных звычаяў – вывешванне ручнікоў з вокнаў. Калі цела нябожчыка ўжо ляжала ў труне на кутнім месцы, за акно, пры якім стаяла труна, вывешваўся ручнік. У знак жалобы і для “патрэб” нябожчыка, які паводле павер’я, можа вярнуцца ў пакінутую хату.

Ганна. Ручнікамі здаўна на Палессі абвязваюць надмагільныя крыжы, бо тэта з'яўляецца найбольш выразным, даступным і зручным сродкам аздаблення магілы. Ручнік – сімвалічны пасрэднік паміж светам жывым і светам нябачным.

Тыповым было ўжыванне ручніка ў якасці падножніка, на які становіліся маладыя ў час вячання. Адыходзячы ад аналя, нявеста старалася цягнуць за сабой і ручнік. Гэта рабілася для таго, каб сяброўкі цягнуліся за ёю – выходзілі замуж. Ручніком карысталіся і ў іншыя моманты вясельнага абраду: у час звязвання нявесты і жаніха на вячання, у час пераезду да жаніха, што сімвалізавала адзінства маладых.

Васіль. Вяселле ўспомнілі і адразу музыкі вясёлай захацелася. А ну дзяўчаткі, заспявайце прыпеўкі, павесяліце народ.

1. Ах ты, лён-лянок,
Блакітныя вочкі.
Носяць яго і сынкі,
Носяць яго дочкі.
2. Мы з Ганулькай рвалі лён,
Вельмі замарыліся.
А на танцы як прыйшлі,
Дык на ўсё забыліся.
3. Лён-ляночак не шумі,
А пра мяне ўспомні.
Буду цябе рваць і слаць
Да наступнай поўні.
4. Ох, ручкі баляць,
Ножкі йсці не хочуць.
Трэба ўвесць лянок убраць,
Бо дажджы замочуць.
5. Васілечкі ў лянку
Весела схаваліся.
Вось бы хлопцы пра мяне
Больш не забываліся.
6. Добра з мілым танцаваць,
Але трэба лянок рваць
У снапочкі ставіць,
Каб пасаг мне справіць.
7. Нітачка да нітачкі –
Будзе новы ручнічок.
Прыхадзі ім выцірацца
Ты – мой міленькі дружок.
8. Праспявалі пра лянок,
Ножкамі патупалі.
Пойдзем дзеўкі ў танок,
Песенькі паслухаем.

Н.В. Шыбека,
настаўнік I катэгорыі ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”

ТВОРЧЫЯ ЗАДАННІ ДА ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (З ВОПЫТУ РАБОТЫ)

В. Быкаў. “Жураўліны крык” (урывак з урока)

Сёння на ўроку, абпіраючыся на партрэт герояў, на звесткі пра даваеннае жыццё, мы паспрабуем вызначыць, каго з шасці можна назваць героем, а хто не вытрымае выпрабаванне ў першым баі.

Героі	Партрэт	Даваеннае жыццё
Пшанічны		
Карпенка		
Глечык		
Фішар		
Свіст		
Аўсееў		

(Табліца запаўняецца падчас адказаў вучняў)

Абмеркаванне

1. Знайдзіце ў тэксце свайго героя па партрэтнай характарыстыцы (падзел на групы).

2. Ёсць меркаванне, што мы ўсе родам з дзяцінства. Як вы разумееце гэтыя словы?

3. Як вы думаеце, Васіль Быкаў падзяляў такое меркаванне? Па чым у тэксце, па якіх эпізодах вы можаце сказаць пра гэта?

4. Аповед пра даваеннае жыццё герояў.

5. Выберыце з пералічанага рысы характару, уласцівыя вашаму герою:

адказнасць, вайсковая спрактыкаванасць, авантурызм, рызыканства, мэтанакіраванасць, адарванасць ад рэальнасці, пачуццё несправядлівасці, пакрыўджанасць, амбіцыйнасць, чуласць, пачуццё самакаштоўнасці, пачуццё несправядлівасці да сваёй асобы.

6. За 2 мініуты на аснове сказанага зрабіце вывад: ці можа чалавек з такімі характарыстыкамі здзейсніць геройскі ўчынак?

7. Падвядзенне вынікаў гутаркі.

Такім чынам, на аснове партрэта, даваеннага жыцця герояў твора, кожны з вас прыйшоў да высновы, каго можна лічыць героем, хто мае ўсё неабходнае, каб здзейсніць подзвіг (аналіз табліцы).

Творчае заданне да паэм Я. Купалы “Курган”, М. Губоўскага “Песня пра зубра”, М. Танка “Люцыян Таполя”

Прачытайце ўрывак з паэмы і зрабіце ілюстрацыю (накід) да яго. На выкананне задання 7 минут.

Прэзентацыя работ

Творчае заданне па тэме «Маральна-этычны змест п'есы А. Макаёнака «Зацюканы апостал»

Сям'я – носьбіт маральнасці ці бездухоўнасці?

Якой павінна быць сапраўдная сям'я?	Якой паказана сям'я ў п'есе?	Цытаты з твора

Прыдумванне канцоўкі твора (“Зацюканы апостал”, “Жураўліны крык”, “Несперка”)

Прыклад вучнёўскай работы па дадумванні канцоўкі п'есы А.Макаёнка “Зацюканы апостал” *Малыш гіне. Духоўна, але гіне. Становіцца ідыётам. Але ж, я ўпэўнены, з ім гэта не назаўсёды. Сам аўтар дае надзею, што гэта часовая псіхалагічная траўма: “Сын бярэ тоўстую кнігу і павольна, вельмі павольна ўзнямаецца па лесачках на самы верх”. Ён “заўтрашні дзень нашай гісторыі”. Ён уваскрэсне, як птушка фенікс. У яго грандыёзная мэта – змяніць свет. Дзеля гэтай мэты Малыш павінен адрадзіцца. Такім, як гэты герой, цяжка жыць у грамадстве, дзе існуе палітыка дваіных стандартаў, але яны павінны быць, жыць, каб чалавецтва не згінула ў духоўнай прорве, а мела шанс на выратаванне. (Вера М.)*

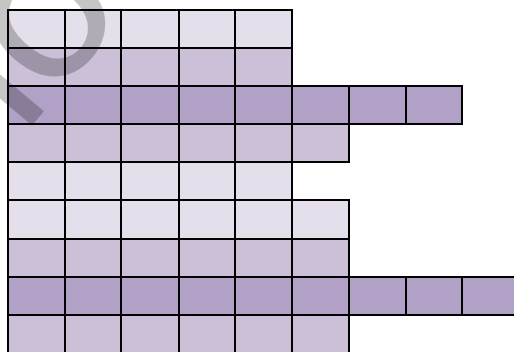
Прыклад вучнёўскай работы па дадумванні канцоўкі аповесці В. Быкава “Жураўліны крык” *Як сапраўдны герой, з адзінай гранатай уступае ў смяротную схватку з танкамі Васіль Глечык. “Глечык схпіў адзіную сваю гранату і стаў чакаць, а ў яго душы, абхопленай прагай жыцця, усё біўся жураўліны крык.” Кожнаму, напэўна, зразумела і верагодна, што ў Васількі няма ніякага шансу выжыць. Але як жа не хочацца ў гэта верыць! Няхай здзейсніцца цудо, няхай хоць адзін з шасці герояў аповесці застанеца жыць. Насуперак усяму: і тэорыі верагоднасці, і разумнаму сэнсу. Хай ён жыве і будзе ішчаслівы за ўсіх тых, хто загінуў. (Антон Ч.)*

М.В. Бардзюкова,

студэнтка 5 курса філалагічнага факультэта

ТВОРЧЫЯ ЗАДАННІ ДА ўРОКАў ПА ВЫВУЧЭННІ СПАДЧЫНЫ У. КАРАТКЕВІЧА

Крыжаванка па нарысе У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”

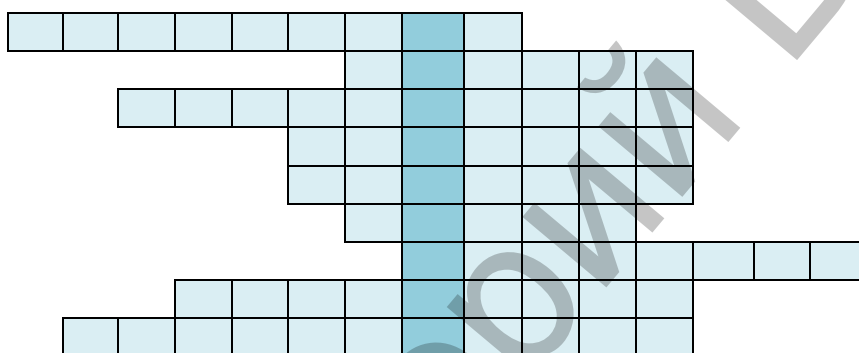

Заданні:

1. Шырокая круглая драўляная пасудзіна з клёпак з двума вушкамі. (Цэбар)
2. Тоўстае палатно з пянькі або грубай ільняной пражы; гэтак жа называлі выраб з гэтага палатна. (Радно)
3. Прыстасаванне для ручнога прадзення кудзелі, воўны. (Калаўрот)

4. Калектыўная дапамога ў гаспадарчых работах, якая стала народным звычаем. (Талака)
5. Драўляная або металічная пасудзіна, у якой таўкуць што-небудзь таўкачом. (Ступа)
6. Драўляная, крыху звужаная к верху пасудзіна з прамых клёпак для заквашвання цеста. (Дзежка)
7. Земляны насып ўздоўж сцяны хаты, зроблены для ўцяплення памяшкання. (Прызба)
8. Драўляная дуга з выемкамі або кручкамі на канцах для пераносу на плячах вёдзер або іншых грузаў. (Каромысла)
9. Рэч хатняга ўжытку для прасейвання мукі ў выглядзе шырокага абруча з сеткаю. (Рэшата)

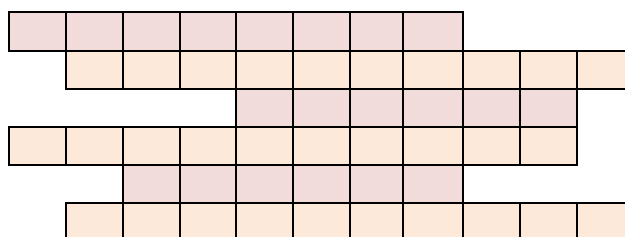
Крыжаванка па апавяданні “Былі ў мяне мядзведзі” У. Караткевіча

Заданні:

1. Кім па прафесіі былі продкі галоўнага героя апавядання? (Ляснічымі)
2. Як завуць галоўнага героя апавядання? (Сяргей)
3. Якога жанру гэты твор? (Апавяданне)
4. Невялікая надбудова над сярэдняй дома. (Мезанін)
5. Як па-іншаму называецца круты абрыў? (Урвішча)
6. Жывёліна сямейства сабачых. (Фенек)
7. Як называюцца некалькі пакаленняў, якія наследуюць адну і тую ж прафесію? (Дынастыя)
8. Імя пісьменніка, які напісаў апавяданне “Былі ў мяне мядзведзі”. (Уладзімір)
9. Прылада для пісьма, якая выкарыстоўвалася ў мінулым стагоддзі. (Чарнільніца)

Крыжаванка “Вобразныя сродкі ў вершы “Бацькаўшчына” У. Караткевіча”

Пытанні:

1. “Месяц плыве”. (Метафара)
2. “Хмызы спяліся, як павець”. (Параўнанне)
3. “Сцюдзёная раса”. (Эпітэт)
4. “Цмокае рака”. (Увасабленне)
5. “Сумны халадок”. (Эпітэт)
6. “Раска, як русалчына луска”. (Параўнанне)

Пытанні да віктарыны па творы У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”

1. Якія легенды пра паходжанне назвы “Беларусь” вы ведаеце? (ільняная вопратка беларусаў; зямля “белая” (чыстая) не захоплёная мангола-татарамі; “зямля пад белымі крыламі” буслоў)
2. Пералічыце рэчы для патрэб гаспадаркі. (Вёдры, цэбры, маслабойкі, кросны, драбіны).
3. Для чаго выкарыстоўвалі халодныя пакоі? (Спалі ўлетку, зімой захоўвалі прыпасы, стаялі «кублы» з адзеннем і іншым дабром)
4. Па хаце, кажуць людзі, можна меркаваць пра гаспадара. Якім, на вашу думку, з’яўляецца гаспадар беларускай хаты? (Хата з яе гаспадарчымі рэчамі, прадметамі хатняга ўжытку, упрыгожаннямі дапамагае зразумець побыт вясковых людзей. Жыць у такой хаце можа толькі працавіты чалавек, сапраўдны гаспадар, здольны ўсё зрабіць сваімі рукамі, які і ў паўсядзённым жыцці імкнецца да прыгажосці)
5. Што з’яўлялася асноўным прадметам у хаце? (Печ)
6. Як даўней наймалі работніка? (Перш чым наняць работніка, гаспадар садзіў яго за стол і назіраў: калі той еў многа і з задавальненнем – браў да сябе на работу; калі еў мала – адмаўляў. Лічылася, што той, хто добра есць, і працуе добра)
7. Што выступае сімвалам жыцця ў многіх народаў? (Хлеб)
8. Што такое *праснакі*? (Прэсны хлеб)
9. Як вы разумееце выраз “*клёцкі з душамі*”? (Вялізныя клёцкі з цёртай бульбы, начыненыя мясам)
10. Што такое *лёк*? (Селядцовы расол)
11. Што такое *поліўка*? (Дужа тлусты гарачы суп, падбоўтаны мукой)
12. Што такое *панцак*? (Пярловы суп з грыбамі)
13. Што такое *калдуны*? (Вялікія і доўгія пельмені)
14. Што такое *кіяшы*? (Вараная маладая кукуруза)
15. Што ў народзе называюць другім хлебам? (Бульба)
16. Як называліся прадметы сялянскага побыту, якія ткаліся на кроснах? (Ручнікі)
17. Што сімвалізуе голуб і галубка на ручніках? (Каханне)
18. Што такое *андарак*? (Спадніца з сукна)
19. Хто такі *сват*? (Сваяк жаніха, мажны дзядзька, паважаны на сяле чалавек, вынаходлівы і востры на язык)
20. Якія асаблівасці аблічча і рысы характару ўласцівыя беларусам?

Пасось Карына,
вучаніца 10 “Б” класа ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”,
пераможца абласнога літаратурнага конкурса,
прысвечанага У. Караткевічу

ЯК ВІЦЯБЛЯНЕ СТАЛІ ВІЦЬБІЧАМІ ЗВАЦЦА

Аднойчы ў горад прыйшоў чалавек. Прыгожы мужчына годоў каля трыццаці наведаўся ў горад не з пустых думак. Ён прыйшоў на Свята, якога яшчэ не бачылі ў свеце. Мужчына не прыцягнуў да сябе шмат увагі магчыма таму, што ў горадзе было шмат знакамітых людзей, магчыма таму, што жыхарам горада было не да гэтага.

Мужчына доўгі час заставаўся незаўважным. І ён ад ўсёй душы карыстаўся гэтым. Кірмашы, вечарыны, канцэрты – усё, што было ў горадзе, ён наведваў з невымоўнай жарсцю і радасцю. І з па-дзіцячаму шчырым захапленнем ён накіраваўся да самай галоўнай на той дзень забавы – лодкі, якая вазіла ўсіх жадаючых па рацэ.

Малюнкi, якія адкрываліся з чоўна, былі неверагодна маляўнічымі. Сэрца чалавека трымцела ў захапленні: высокія цэрквы, крутыя берагі, людская рака, якая цякла побач і не саступала ні ў чым блакіту рачных глыбін. Усё, што адкрывалася яго воку, здавалася райскай зданню. Пачуцці перапаўнялі яго сэрца, калі раптам ён заўважыў раку, якая сціпла цякла побач і павольна ўлівала свае хвалі ў дзвінскую ваду.

– Віцьба, – прашаптаў чалавек.

Ён глядзеў у захапленні на тое, як рачулка жывіла буйную плынь сваёй вадой, як побач цякла такая ж рачулка, толькі хвалямі яе былі людзі, што ішлі на Вялікае Свята.

– Гэтыя людзі падобныя да рачулкі. Іх моц можа зрабіць непераадольным любога і знесці на сваім шляху любую перашкоду. Яны не віцябляне і не віцябчане. Яны – віцьбічы, сыны Віцьбы...

Так і з’явілася ў народа гэтае прозвішча – віцьбічы. І даў яго ні хто іншы, як сам Караткевіч, знаўца душы беларускай.

Было тое ці не – ніхто дакладна не ведае, але гаворка такая ў народзе і сёння ідзе.